

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА МЕТОДИКИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ**

**ФОРМУВАННЯ
ОБРАЗНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
ЗАСОБАМИ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Рівень вищої освіти –другий (магістерський)

Виконала:

студентка 6 курсу, 632 групи

Гороп'як Олена Василівна

Керівник: кандидат педагогічних наук,
асистент Шульга А.В.

До захисту допущено

на засіданні кафедри

протокол № 4/1 від 16 листопада 2021 р

Зав. кафедрою _____ проф. Романюк С.З.

ЧЕРНІВЦІ – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ОБРАЗНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА.....	8
1.1. Активізація потенціалу образного мислення як наряду всебічного розвитку особистості	8
1.2. Сутність образного мислення і перспективи його розвитку в умовах навчання образотворчому мистецтву.....	17
1.3. Образотворче мистецтво як засіб формування образного мислення молодших школярів.....	26
Висновки до першого розділу.....	34
РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ОБРАЗНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВУ.....	36
2.1. Врахування вікових та індивідуальних особливостей розвитку образного мислення молодших школярів	36
2.2. Системність формування образного мислення молодших школярів засобами образотворчого мистецтва.....	48
2.3. Організація формування образного мислення молодших школярів засобами образотворчого мистецтва.....	57
Висновки до другого розділу.....	74
ВИСНОВКИ.....	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	78
ДОДАТКИ.....	86

ВСТУП

Актуальність дослідження. Ключовими питанням художньої освіти в умовах сучасності є формування духовної культури особистості, культивування духовних здібностей. І в цій справі, як відомо, найважливіша роль відводиться мистецтву.

Мистецтво служить суспільству, несе свідомості людини норми моралі і еталони краси, моральні і духовні цінності. Саме тому серед безлічі функцій мистецтва в системі освіти найважливішою визнається його виховуюча функція.

Невичерпне багатство духовного досвіду, накопиченого людством, що знайшов віддзеркалення в мистецтві, стає надбанням далеко не кожної людини. Якщо при сприйнятті витворів мистецтва не досягається їх розуміння, якщо при цьому почуття не приходять в хвилювання, важко говорити про дію морального і духовного потенціалу мистецтва на свідомість людини. А раз мистецтво не стає частиною життя, чи можна говорити про оволодіння духовним досвідом, що міститься в нім, і використанні цього досвіду в пізнанні дійсності, в побудові власної стратегії життя.

Для того, щоб зрозуміти чому подібне явище має місце в житті, потрібний аналіз змісту художньої освіти. Усі його елементи знання, досвід образотворчої і творчої діяльності, емоційно-ціннісних стосунків знаходять віддзеркалення в програмах навчання образотворчому мистецтву. Проте, насправді зміст предмета не завжди доносить до свідомості учнів той діапазон знань і вмінь, який потрібний для розуміння мистецтва, а розумова діяльність ніяк не сприяє досягненню мудрості життя, викладеного у витворах мистецтва. Про це можна судити і по творчих роботах школярів, які своїм змістом не відповідають досить високому рівню розвитку духовної культури.

Усе це наводить на думку, що не усі можливості мистецтва використовуються в освітньому процесі і не усі здібності, що лежать у сфері художньо-образотворчої діяльності, надалі в тій чи іншій мірі позначаються на

життєдіяльності людини, розкриваються в період найціннішого часу життя – навчання в школі.

У активізації розумового потенціалу особистості шляхом формування образного компонента мислення, за яким стоїть тренування розумових дій і вдосконалення якостей самої думки, вбачається шлях до вирішення основного завдання навчання. Аналіз наукової літератури показує: уміння мислити образно в руслі правопівкульної стратегії мислення відкриває людині невичерпні можливості сприймати різноманітні і різнопланові внутрішні і зовнішні зв'язки явищ світу. В той же час нерозвиненість цього виду мислення позбавляє людину не лише задоволення спілкування з мистецтвом, припускаючи уміння «читати» складно організовану думку, але і відкриття знань.

На думку психологів, не опанувавши здатність сприймати світ в усій його складності і багатогранності, що є показником сформованості адаптивних можливостей, не можна реалізуватися в житті. Так дефектність, нерозвиненість образного мислення призводить до порушення формування «образу Я», регулюючої поведінку людини, і як наслідок до порушення механізмів психологічного захисту.

Слід констатувати, "що педагогічна наука і практика якнайкраще проявляють себе в здатності тренувати раціональне мислення, чого не можна сказати відносно образного, такого, що проявляється, підкреслимо, самим дивним чином в творчості, в інтуїції, без якої не можна отримати в усьому об'ємі істинного уявлення про життя.

Аналізуючи, таким чином, зв'язок між функціонуванням раціонально-логічного і образного мисленням за принципом взаємного доповнення з духовним ростом людини, приходимо до переконання, що на сьогодні існує проблема підвищення потенціалу образного мислення в життєдіяльності людини, починаючи з молодшого шкільного віку.

Існують протиріччя між потребами суспільства і практикою залучення до мистецтва в школі, статусом предмета образотворчого мистецтва в шкільній освіті і його можливостями в розвитку людської особистості, тобто: між

орієнтацією людини сучасного суспільства на усебічний розвиток, передусім високий рівень мислення, що визначається гармонійною роботою обох півкуль мозку, і обмеженою кількістю учбового часу, що відводиться предметам естетичного циклу, покликаних формувати правопівкульну стратегію мислення; між наростаючою з роками в учнів потребою в самопізнанні, в пошуковій активності, яку здатна в деякій мірі задовольнити особиста творчість, і сталим поглядом на організацію учбового процесу; між рівнем поширення візуальної інформації в сучасному інформаційному суспільстві і усвідомленням міри важливості знання візуальної мови образотворчого мистецтва; у постановці мети навчання мистецтву, пов'язаною із залученням до духовних цінностей через емоційне переживання і можливостями мистецтва тренувати свідомий розум за допомогою відпрацювання розумових дій, що призводять до усвідомленого чуттєвого сприйняття.

Підкреслюючи актуальність проблеми, відмітимо, що виховання людини з високим розумовим і моральним потенціалом є найважливішим завданням освіти. Це необхідно не лише для самої людини, але і для збереження розвитку соціальної і духовної культури усього суспільства.

Стан дослідження проблеми. Теоретичні позиції сучасних дидактів, а також ряд важливих досліджень в області психології дитячої образотворчої творчості, у тому числі роботи Ф. Фребеля, Г. Кершенштейнера, До. Штерна, В. М. Бехтерева. А.В. Бакушинського, Ф.И. Шмита, СЛ. Виготського, стали початковими в розробці концепції цілеспрямованого формування образного мислення школярів засобами образотворчого мистецтва.

Ідеї розумового розвитку школярів засобами образотворчого мистецтва, укорінені в різних методичних системах сучасно художньої освіти (Н.Н. Ростовцева, В.С. Кузина, Є.В. Шорохова, Н.С. Боголюбова, Т.Л. Шпикалова, Б.П. Юсова, Б.М. Неменський, Н.М. Сокольнікова і інші), які проклали шлях до створення нової методичної системи.

Актуальність окресленої проблеми зумовили вибір теми дослідження, а саме «Формування образного мислення молодших школярів засобами образотворчого мистецтва».

Мета дослідження полягає у визначенні психолого-педагогічних особливостей формування образного мислення молодших школярів в процесі навчання образотворчому мистецтву.

Проблема та мета дослідження окреслюють формулювання конкретних завдання:

1. З'ясувати сутнісну характеристику образного мислення молодших школярів у науковій літературі.
2. Визначити зміст, структуру, функції образного мислення учнів початкової школи в процесі навчання образотворчому мистецтву.
3. Обґрунтувати психолого-педагогічні особливості формування образного мислення школярів в процесі навчання образотворчому мистецтву.
4. Описати зміст і методику поетапного формування образного мислення молодших школярів засобами образотворчого мистецтва.

Об'єкт дослідження – формування образного мислення молодших школярів засобами образотворчого мистецтва.

Предмет дослідження психолого-педагогічні особливості формування образного мислення молодших школярів засобами образотворчого мистецтва.

При рішенні поставлених завдань використовувалися наступні методи дослідження : теоретичний аналіз літератури, спрямований на з'ясування змісту дослідження; вивчення педагогічної системи, цілеспрямованого формування образного мислення школярів засобами образотворчого мистецтва в контексті духовного розвитку особистості.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що обґрунтована методична система навчання, виховання і розвитку школярів засобами образотворчого мистецтва, заснована на гармонійному розвитку особистості, необхідного для цілісного пізнання світу.

Практична значущість результатів дослідження полягає в тому, що описані психолого-педагогічні особливості дозволяють цілеспрямовано формувати образне мислення школярів, активізувати внутрішні ресурси особистості в руслі художньо-образотворчої діяльності, можуть бути використані в практиці роботи закладів загальної середньої освіти.

Структура роботи. Дослідження складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ОБРАЗНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

1.1. Активізація потенціалу образного мислення як напрямку всебічного розвитку особистості

Сьогодні, коли суспільство знаходиться на етапі глобальних змін, вдосконалення умов свого існування, з'явилася потреба в нових світоглядних орієнтирах, в розгляді наукових і практичних аспектів духовного розвитку людини. Питання морального розвитку особистості, культури мислення знову стають найважливішою філософською, психологічною і науково-педагогічною проблемою.

Вирішуючи проблему розвитку особистості в двох напрямках – розумовому і духовно-моральному, ми виходимо з теоретичних позицій педагогічної психології і філософії. По-перше, спираємося на точку зору психологів в тому, що перш ніж «перетворювати дійсність на практиці, треба уміти перетворювати її подумки» [17, с. 12], по-друге, на позицію мислителів, що рахують образне мислення у величезній мірі пов'язане «з резервами людського духу, в тому, що перетворення повинне йти шляхом творення, створення краси» [21, с. 221].

Для виявлення значущості розвитку духовно-моральних якостей особистості на сучасному етапі соціального розвитку, розглянемо уявлення про духовність в суспільній свідомості, виявимо при цьому роль образного мислення в розумовому і духовно-моральному розвитку людини.

Аналіз різних літературних джерел переконують в тому, що явище духовності багатовимірне. Звідси термін «духовність» важко визначити.

Питання духовного становлення сучасної людини знаходиться у стадії наукової розробки. З одного боку вона ототожнюється із споживанням продуктів духовної культури, зводиться до простої обізнаності в області мистецтва або тільки до естетичного почуття. З іншою все наполегливіше і однозначно

зв'язується з релігією. Крім того, часто за явища духовного порядку беруться ритуали, сакральна атрибутика і символіка, створюючи ілюзію духовного життя.

Не можна не помітити, що наростаючий сьогодні дефіцит емоційних контактів, світ культури, поміщений в рамки електронних засобів, поверхнєве знайомство з мистецтвом, приводить людину до сухого раціоналізму, позбавляє її можливості усвідомити на рівні почуттів взаємозв'язок кожної окремої людини з усім людством, всім світом. Загальновідомо, якщо чуттєве знання відтісняється на другий план, то людина не навчається мотивувати свої вчинки, а придбання навіть великого багажу знань не повною мірою дає моральний досвід [11, с. 43].

Психологічний словник тлумачить духовність як вираженість в системі мотивів особистості двох фундаментальних потреб: ідеальній потребі в пізнанні світу, себе, сенсу і призначення свого життя і соціальної потребі - жити і діяти «для інших». Людина вважається духовною в тій мірі, в якій вона замислюється над питаннями буття і прагне знайти на них відповідь. Соціальна потреба «жити для інших», тобто, проявляти добре, дбайливе відношення до навколишніх людей називається душевністю [78, с.48]. Сюди відноситься ставлення до виконуваної справи (виконувати справу зацікавлено, з любов'ю, тобто, «з душею»). З позиції двох фундаментальних потреб пізнання і життя «для інших», розглядають духовний розвиток ПМ. Ершов, В. П. Симонов, Г. М. Вяземский.

Принципово нові підходи до розгляду способу існування світу вимагають обережності в розумовій діяльності. Так «гігієна думки», на думку В.І. Вернадського, повинна стати властивою всякому людському мисленню. Саме мистецтво мислення стає у зв'язку з цим показником рівня духовно-морального розвитку особистості. Слід зазначити, що концепція про ноосферу, що піднімає багато проблем цивілізації, розроблена В.І. Вернадським, якого сьогодні називають засновником глобальної екології, знайшла своє віддзеркалення не лише в науці, але і в системі шкільної освіти.

Проблеми духовності займають центральне місце у вченні «Жива етика», до якого сьогодні звернені погляди учених, діячів культури і мистецтва. Духовність у світлі цього вчення розглядається як властивість високорозвиненої людської

свідомості [48, с.50]. Автори «Живої етики» розглядають дух як силу природи і енергетичне явище. Енергетика у вченні розуміється як першопричина усіх процесів, що відбуваються у Всесвіті. Вона грає основну роль в переході свідомості людини від «стану об'єкту еволюції до стану її суб'єкта» [94, с. 234].

Наукове пояснення морально-етичних законів, в першу чергу енергії думки, здатне викликати справжній переворот у свідомості людства. Але раніше повинні статися зміни в науковому мисленні, що припускає прийняття інформації принципово нового типу інтуїтивно-духовного.

Духовність як «ціннісний зміст свідомості» знаходить віддзеркалення в роботах сучасних учених: ВГ. Федотова, М. С. Кагана, В. Д. Диденко і інших. Так МС. Каган називав духовність продуктом різних видів психічної діяльності, у тому числі інтелектуальної. На думку ученого, вона включає рефлексію, самосвідомість, ціннісне відношення до реальності [94, с.241].

Отже, явище духовності властиво різним аспектам людського буття. У сфері моралі воно з'являється як вищі моральні якості, в соціальній сфері – як безкорислива діяльність в інтересах загального блага, в релігії як здійснення вищих божественних принципів, в науці як прагнення до істини, в мистецтві художня діяльність відповідно до законів краси.

Людина, як система, спочатку вимагає свого цілісного розвитку, раніше усього розуму, потім здібності використовувати увесь свій потенціал, що виражається в області думки і дії. Проте, не кожна, навіть доросла людина усвідомлює, що за невіданням розуміється відсутність сенсу життя, за яким йдуть проблеми, нудьга, внутрішня спустошеність. Власне, на формування особистості з науково-гуманістичним світоглядом, розвиненою в духовному і моральному відношенні, спрямована сучасна освіта [78, с. 49].

Завдяки навчанню, проникненню у все глибші пласти знання, картина світу з фрагментарної перетворюється на повнішу. Якщо знання носять не лише інформаційний характер, але і торкаються глибоких шарів буття, людина підходить до усвідомлення свого місця в житті, стає відповідальною за думки і вчинки. Піднімаючись на вищий рівень свідомості, вона осягає, як «працює»

Природа і сила, що за нею стоїть. Так, зробивши дію, вона навчається миритися з її наслідками: це і є сила знання і сила мудрості.

Таким чином формування образного мислення повинне супроводжуватися культивуванням духовно-морального початку в людині. Воно, передусім, виражається в сприйнятливості краси, в умінні мріяти про прекрасні, яскраво переживаючи сприймані образи. Це сприяє рухливості мислення, моделюванню своєї поведінки, дій; у мистецтві – створенню творчих робіт, наповнених глибоким сенсом.

Відомо, що людський мозок є складною системою, в якій кожен тип мислення виступає в ролі підсистеми. Функції цих підсистем можна простежити на прикладі протікання творчого процесу. «Дозрівання» нового, інтуїтивні аспекти творчого акту, – пише В.С. Ротенберг, – переважно пов'язані з особливостями образного мислення, тоді як відбір, оцінка і впорядкування цього нового, його перетворення з «речі в собі» в «річ для нас» є прерогативою логіко-знакового мислення» [75, с. 570].

Думка про те, що образне і понятійне мислення є різними рівнями або східцями пізнання, породила різні точки зору на структуру і функції образного мислення. Так в системі Гегеля стверджується, що образ є тільки нижчим рівнем пізнання, який на вищому має бути замінений поняттям. Мабуть, цим можна пояснити той факт, що педагогічна наука досягла успіху в розробці методів ефективного розвитку логіко-знакового мислення, а про розвиток образного компонента мислення можна відшукати лише окремі рекомендації, розроблені педагогами і психологами [83, с. 38].

Робота мислення в руслі художньо-образотворчої діяльності протікає як в практичній діяльності, спрямованій на створення виразного зримого образу, так і в ході сприйняття витворів мистецтва з метою розуміння явного і прихованого сенсу. Одно пов'язане з формуванням здатності до образного мислення або просторово-пластичного, інше – із здатністю до цілісного.

Образно-пластична сторона мислення базується на операційній діяльності, здійснюваній за допомогою конкретних прийомів переробки зорової інформації.

Вона відбувається в процесі руху і трансформації образів різних категорій: образів пам'яті і уявлень. Для здійснення подібної операційної діяльності важлива наявність умінь бачити форму, колір, виразність, що проявляється в експресивних властивостях предметів і об'єктів; здібності до фантазування і утримування в пам'яті величезної кількості зорових образів. Звідси, розвиток операційного компонента мислення полягає в активізації розумової діяльності по створенню багатозначного контексту, в оволодінні операціями і прийомами образного мислення.

В той же час духовний розвиток особистості відбувається у міру розуміння того, що справжня духовність проявляється в думках і діях людини, тобто в його повсякденному житті. Звідси витікає, що розвиток дитини в духовному плані припускає залучення його до процесу осмислення вищих етичних ідеалів, основою яких є принципи загального блага, любові, істини і краси. І тут важливо сприяти накопиченню інформації, яка у будь-який момент може бути витягнута із засіків образної пам'яті, нарощуванню загальної ерудиції, розвитку емоційно-чуттєвої сфери, сфери потреб і мотивацій [11, с. 82]

Вивчення питання, що стосується структури і функцій образного мислення, дозволяє виявити механізми, що включають людину в активний розумовий процес. Напевно відомо, що завдяки цьому типу мислення відбувається певне пізнання властивостей і зв'язків дійсності: цей зв'язок здійснюється наочно, чуттєво, самі образи ставляться у відповідні стосунки, на відміну від понятійного мислення, яке виділяє відношення, відділяє його від об'єкту і закріплює за допомогою слова в особливому знаку. Таким чином, функції образного мислення полягають у русі і трансформації образів.

Вникаючи в суть розумового процесу у зв'язку з виявленням способів його стимулювання, відмітимо наступне: є класифікація різних видів образного мислення, це раціональне мислення, що реконструює з його проявом відтворюючою уявою, обслуговуючі, передусім, функцію пізнання, і реалістичне мислення, головною метою якого є обслуговування діяльності [81, с.81]. І, хоча, на думку учених, навряд чи існують подібні види образного мислення в чистому

вигляді, знання їх допомагає побачити типи вправ, стимулюючих розумовий процес.

Дуже важливо знати, що раціональне мислення найчастіше виникає при блокуванні шляхів до досягнення цілей, що воно запускається зсередини емоціями і потребами і має своєю основною функцією фантастичне задоволення потреб людини. Внутрішній невидимий двигун – потреби і очікування спонукаються тим, які образи виникають [76, с. 111]. Зміст образів може бути досить мінливим, він, вважають психологи, може визначатися звичками людини і соціальними шаблонами, свіжими враженнями і спогадами. Стимулюючі бажання і потреби швидше проявляються в русі образів, ніж в їх змісті.

Проявами цього виду психічної діяльності є, передусім, ігри, в яких людина зображує і одночасно представляє себе в таких ситуаціях і функціях, які йому реально не доступні. Гру, перенесену всередину, яка там триває в чистих образах, прийнято називати мареннями. Так реалізуються потяги і бажання людини. Синонімом марень у Володимира Даля є мрія, уявне бачення, гра уяви при односторонньому напрямі розуму, казка. Під впливом почуттів дійсність перетвориться по-різному. Ці перетворення часто призводять до спотворення дійсності, частіше - до прикрашання, рідше - до глибшого її пізнання [29, с.48].

Інакше розуміються марення в мистецтві. Дослідник творчості символістів Жан Кассу наголошує не плутати її з безглуздою, порожньою мрійливістю.

Вищим проявом цього виду психічної діяльності є різні види творчості, де людина створює уявні світи, в яких панує її воля, реалізується її відношення до дійсності. У художній творчості допускається відліт від дійсності, більше того, значне відхилення від неї. В образотворчому мистецтві фантазія художників породила незліченну безліч химерних образів. Прикладом можуть служити твори Ієроніма Босха, живопис Арчимбольдо, фантасмагорії Франсиско Гойї, казкові світи Гюстава Моро, що створило вишукано піднесений живопис, наповнений мріями, занурюючий в незвіданий світ.

Реконструююче образне мислення дає людині можливість включити у свій досвід і пізнати явища, факти і події, раніше відсутні в нім. Ця функція мислення реалізується, по-перше, у вченні, по-друге – в мистецтві, в третіх – в науці.

У вченні це відбувається, коли через слово і наочність формуються уявлення про те, чого людина не зустрічала у своєму особистому досвіді, наприклад, коли формуються уявлення про наукові експерименти і явища, далекі країни, історичні події. Результатом реалізації функції пізнання є відповідні наукові і життєві уявлення. Це положення породило ряд прийомів на активізацію розумової діяльності учнів в ході навчання (Е.Н. Кабанова-Меллер, И.С. Якиманская, Д.М. Дубравська та ін.), спрямованих на розвиток образного мислення і уяви [37, с. 219]

Слід визнати, що викладання мистецтва також вимагає застосування різних прийомів по активізації розумової діяльності, і в першу чергу варіантів викладу нової інформації, спочатку розрахованої на різні типи вищої нервової діяльності. Функція пізнання, що реалізовується в мистецтві через образи, що утілюють певні стосунки навколишнього світу і людей, моральні і соціальні ідеї, сприяє породженню нових знань про світ. Результатом цього типу образного мислення є уявлення, художні образи [40, с. 93].

Художній образ це і форма мислення в мистецтві, і змістовна сторона мистецтва. В усій своїй повноті художній образ як складний процес освоєння світу часто недоступний дитячому сприйняттю через невідповідність ладу думок дитини. Тому духовний розвиток, залучення до загальнолюдських істин є необхідність і в цілях розвитку чуттєвого мислення, і з метою дослідження законів буття в області людського духу, що знайшли зрине вираження в мистецтві.

Пізнавальна функція образного мислення, що реалізовується в науці, найчастіше набуває форми інтуїції. Причому, інтуїція тут розглядається в якості однієї з форм теоретичного мислення, за допомогою якого відбувається стрибок в пізнання об'єкту. Як пише А.Н. Лук, інтуїція – це форма пізнання і сприйняття, які протиставляються розуму і мисленню, але які, як це виявляє діалектичний

метод, зовсім не позбавлені елементів розуму, бо інакше вони не були б засобами пізнання [59, с. 83].

Наукова теорія нерідко спирається на образи, що виникають в процесі поглибленого мислення, саме тут величезну роль і грає інтуїція. Образи збагачують і конкретизують абстрактну думку, надають їй силу безпосередньої переконливості і виразності [29, с.46].

Реалістичне образне мислення або творча уява, обслуговування діяльності, включає представлення кінцевої мети, представлення шляхів досягнення цієї мети і засобу її досягнення. Ці уявлення, з одного боку, виступають як стимули, що штовхають до відповідної діяльності, з іншого боку, вони складають основу для ідеального експерименту, за допомогою якого здійснюється внутрішній вибір найкращої лінії дії.

Для повнішого уявлення про роботу образного мислення, значущість його в повноцінному сприйнятті мистецтва, необхідно звернутися до питання, пов'язаного з міжпівкульною асиметрією мозку, що проливає світло на проблему взаємин мистецтва і мислення.

Домінуючий розвиток функцій тієї або іншої півкулі мозку створює великий вплив на склад розуму. Виходячи з очевидного домінування однієї з них або відсутності яскраво вираженого домінування, можна визначити провідний тип мислення (для точного визначення цього прояву психіки в науці існують спеціальні методики). Переважання словеснологічного мислення – це аналітичний, розумовий склад розуму або стиль мислення. У разі, якщо переважає образне мислення, говорять про художній його тип [23, с. 106].

Значна більшість людей мають мислення, компоненти якого розвинені приблизно в рівній мірі, відмінною рисою його є рівень цього приблизно рівного розвитку: від низького до високого. Це ділення дещо спрощує реальність. Так домінуючий спосіб переробки інформації, має пряме відношення до формування здібностей, дозволяє визначити прийоми їх розвитку. Помічено, що в образотворчій діяльності художників відмінності в стилях мислення

проявляються в мірі узагальненості створюваного ними образу, багатозначності, прагненні до абстрагування, широті палітри, масштабах полотна і так далі.

«Відмінність між функціями півкуль зовсім не може бути зведена до відмінності між матеріалом, яким кожне з них оперує... словесним або образним» [2, с.13]. Думка про те, що кожен тип мислення раціонально-логічний і образний може використовувати у своїй діяльності і слова, і образи, звучить в працях С.Л.Рубінштейна, потім В.С. Ротенберга, який розглядає особливості цього психічного процесу виходячи з теорії міжпівкульної асиметрії мозку [75, с. 570].

На новому витку досліджень особливостей вербально-логічного і образного мислення увага учених прикована до двох стратегій мислення, що демонструє відмінність в роботі півкуль. Так, згідно концепції В.С. Ротенберга, відмінності між півкулями зводяться до різних способів організації контекстуального зв'язку між предметами і явищами. «Зв'язки ці можуть бути сильніші або слабкіші, більш менш різноманітними, але вони завжди існують і визначають динамічність світу, як фізичного, так і світу людських відносин... Характер і особливості зв'язків, підкреслює учений, – нерідко мають визначальне значення для розуміння сенсу того або іншого предмета або явища. Один і той же предмет – яблуко – має абсолютно різний сенс залежно від того, чи знаходиться воно перед вами на блюді, привабливе і таке, що викликає апетит, як на картині Сезанна; чи це яблуко, яке Єва простягає Адаму. Відмінність визначається не властивостями самого яблука, а особливостями його взаємозв'язків, включаючи уявні, з іншими предметами і явищами. Для людини, існуючої в контексті певної культури, роль таких асоціативних зв'язків особливо значима» [751, с.572].

Важливим моментом в цій концепції є твердження про те, що «ліва півкуля з усієї великої кількості реальних і потенційних зв'язків вибирає небагато, внутрішньо не суперечливі, такі, що не виключають один одного, і на основі цих небагатьох зв'язків створює контекст» [5, с.211]. «Однозначність забезпечує логічний аналіз предметів і явищ, послідовність переходу від одного рівня розгляду до іншого... Уся шкільна освіта в умовах західної цивілізації спрямована на швидке формування у людини однозначного контексту

лівопівкульного мислення». І далі: «Права півкуля зайнята прямо протилежним завданням. Вона охоплює «реальність в усьому багатстві, суперечності і неоднозначності зв'язків і формує багатозначний контекст» [15, с. 147]. Саме завдяки цій можливості людина сприймає світ в усій її різноманітності і багатозначності, в усіх його фарбах.

Той факт, що гармонія досягається в результаті одночасного розвитку здібностей до аналітичної діяльності і образного або чуттєвого мислення, привів сьогодні до того, що і в науці, і суспільстві зріс інтерес до правокульної стратегії в розумовій діяльності. Саме розуміння логотипу факту призводить до переконання, що, починаючи з першого ступеня навчання в школі, необхідно створювати умови для повноцінного розвитку правопівкульних компонентів мислення, здатності образного світосприйняття.

1.2. Сутність образного мислення і перспективи його розвитку в умовах навчання образотворчому мистецтву

Формувати образне мислення, активізувати його потенціал, можливо, якщо знати психологічну структуру цього процесу, тобто, мати чітке уявлення про розумові операції, стимули і способи віддзеркалення істотних зв'язків дійсності. Психологи стверджують: через складну структуру цього виду мислення, інтегруючого в собі багато психічних якостей, процес його формування є трудомістким і великою мірою кропітким [79, с. 125].

Бажанням включити саму дитину в осмислений процес роботи над своїми розумовими здібностями пояснює наше звернення до експериментальних і теоретичних досліджень вітчизняних і зарубіжних психологів і нейрофізіологів (Л.С. Виготський, П. П. Блонський, С.Л. Рубінштейн, А.Н. Леонтьєв, У. Джеймс, Же. Піаже, Р. Сперрі, П. Брок, В. С. Ротенберг).

Вивчення спеціальної літератури з приводу виявлення механізмів образного мислення не відразу тлумачить їх дію.

С.Л. Рубінштейн у своїй фундаментальній праці «Основи загальної психології» усебічно розглядає природу уяви, її види і «техніку». Образне мислення розглядається ним в основному у зв'язку з творчістю і мистецтвом як художнє мислення, як специфічний вид мислення. Такий підхід заснований на тому, що образ у витворі мистецтва виконує узагальнюючу функцію. «Насичений почуттям, пронизаний емоціями він є одночасно носієм ідейного змісту, і виражає він його інакше, ніж це можна зробити в абстрактних формулах і загальних станах» [20, с.123].

На підставі досліджень, проведених зарубіжними і вітчизняними психологами, у тому числі П.П. Блонським, С.Л. Рубінштейном, виявляється роль уяви в цьому психічному процесі.

Для реалізації процесу пізнання, передусім, потрібне отримання безпосередніх вражень від предметів зовнішнього світу. Ці враження людина отримує за допомогою органів чуття. Така форма віддзеркалення дійсності надзвичайно важлива, істотна, але не достатня для регуляції поведінки. Для того, щоб здійснювати в довкіллі розумну діяльність, потрібне віддзеркалення стосунків між предметами, що і відбувається в процесі мислення. Причому, відбивана свідомістю модель світу не обмежується можливостями вербального мислення, в цьому випадку не охоплюється усе багатство реальності. Модель світу, кажучи словами Ротенберга, постійно розширюється за рахунок включення у неї усе нових і нових нерегульованих елементів дійсності, через взаємодію вербального мислення з невербальним на основі мови образів, властивої йому [75, с. 581].

У психології образ зв'язується переважно з перцептивною формою пізнання. Мислення без образів і картинок можливо лише для людей, позбавлених яких би то не було емоцій і переживань, стверджує С.Л. Рубінштейн. Експериментально встановлено, що процеси віддзеркалення не є «безпосередніми» пізнавальними актами. Вони розгортаються на тлі високого емоційного напруження, включають

в якості важливих компонентів вольові, мотиваційні, цільові і інші акти. Збережені в пам'яті образи стають надбанням духовного життя, підсумком чуттєвого пізнання світу, основою і прогнозом для пізнання і дії [18, с. 215].

Розглядаючи образне мислення як процес, що протікає в часі, можна переконатися, що його механізм має триланковий або трифазний характер. Першою його ланкою є певний стимул-подразник. Це або зовнішній сприйманий об'єкт – предмет, звук, слово, зображення, ситуація, дія і так далі, або внутрішній подразник певне почуття або потреба. «Щоб дати поштовх внутрішній діяльності психіки, стимул повинен відбитися в ній. Віддзеркалення ніколи не є повним, або, точніше, не завжди відбивані сторони стимулу видаються для психіки рівнозначними. Тому при віддзеркаленні психікою виділяються, чинять найбільшу дію тільки деякі сторони, властивості і аспекти стимулу» [30, с.82]. Ця перша ланка або етап віддзеркалення стимулу, названий дисоціацією (розкладанням).

Будь-який зовнішній або внутрішній стимул витягає із запасників пам'яті увесь минулий досвід, в якому так чи інакше зустрічався цей подразник – етап редигенерації (відновлення). Уся сукупність досвіду, пов'язана з якоюсь стороною цього подразника, не усвідомлюється повністю. Тому автоматично з усієї величезної інформації, що має відношення до цього стимулу, пропускається у свідомість, висвітлюється тільки якась ділянка.

На третьому етапі роботи механізму образного мислення, званого етапом дезинтеграції (вичленення), в пам'яті людини у відповідь на стимул спливають не окремі слова і образи предметів і явищ, а більш менш широкі пласти його колишнього досвіду. Завдяки досвіду і знанням, що зберігаються в пам'яті, вже як вторинні висуваються конкретні назви або образи [26, с.68]. На принципі триланкової структури образного мислення засновано створення витворів мистецтва і художніх образів.

Хоча в результаті психологічних досліджень було встановлено, що структура образного мислення має триланковий характер, протікання процесу

мислення на рівні другої ланки часто випадає з поля зору людини, тобто, не усвідомлюється ним.

Образне мислення має цілком конкретні продукти своєї діяльності. Як було вже сказано, ними можуть бути марення, наукові і життєві уявлення, художній образ або черга оперативних образів. Які образи виникнуть, залежить від початкового стимулу у свідомості людини, від того, наскільки актуальні ці стимули для людини в даний момент, які завдання вирішуються. Прийнятий за основу характер стимулів, тобто те, чим запускається діяльність образного мислення, визначив типи стимулів, які були зведені до двох головних [2, с.18].

До 1 - у типу стимулів, що дають поштовх до образного мислення, відносять внутрішні стимули, що криються в самому індивіді. Це – його емоції і потреби, його цілі і прагнення, його потреби і домагання.

2-й тип стимулів включає зовнішні стимули. Зовнішні стимули мають місце тоді, коли зміст і напрям образного мислення управляється завданнями спілкування (запускається і спрямовується ззовні словом). Це є уявне конструювання образів, що відповідають прийнятим ззовні сигналам-словам, зображенням, звукам.

Продовжуючи осмислення структури образного мислення, відмітимо: зовнішні стимули мають місце в його роботі, коли вони викликається завданнями діяльності і підкоряються їй. В процесі цього типу мислення людина уявляє собі певні дії, події або взаємодію речей і їх результати, що необхідно для розуміння суті зв'язків, стосунків, існуючих між явищами. Як бачимо, емоції, комунікація і завдання діяльності є стимулами, що запускають роботу уяви і направляють діяльність образного мислення [4, с. 103].

Не можна не помітити, що залежно від того, який тип образного мислення реалізується, уява виконує різні функції, «обслуговує» різні життєві завдання людини. «Фактично будь-яке завдання як практичне, так і теоретичне запускає в хід механізм уяви тільки у тому випадку, коли вона набуває певного емоційного значення для самої людини» [5, с.142], тобто, відповідає її інтересам, переживанням, потребам.

В процесі вивчення питання, що розкриває суть образного мислення, важливим штрихом до його розуміння стала позиція американського психолога У. Джеймса. Він вимагав бачити різницю між простими розумовими процесами, коли один конкретний образ минулого досвіду викликається за допомогою іншого, і мисленням в строгому значенні цього слова. Різниця, на його думку, фактично полягає в тому, що «емпіричні розумові процеси тільки репродуктивні, мислення ж – продуктивне» [41, с. 50].

Психологи по-різному підходили до виявлення суті мислення образами: визнавали його місце в структурі розумового процесу або заперечували, зводячи його функції до функцій уяви. Проте, питання про те, як відбувається переробка інформації на образному рівні, за допомогою яких дій інтелект виявляє стосунки і зв'язки реальності, значущі для індивіда, якщо мислення має в розпорядженні лише чуттєві образи, що виникають на основі переживань, які за своєю природою одиничні і конкретні, отримало визнання.

В образотворчому мистецтві широко використовуються образні асоціації, тобто психологічні зв'язки між образами, обумовлені досвідом, що лежить в основі спостережливості людини. Тому не зайвим буде ще раз осмислити зв'язки, що знаходяться в основі руху образів [89, с. 61].

Суміжність в просторі проявляється в тому, як предмети, що представляються, явища, властивості зустрічаються разом, оскільки зазвичай належать одному цілому або знаходяться поруч. Предметна суміжність в просторі реалізується у формі переходу від частини до цілого, від цілого до частини або в протилежній суміжності. Суміжність в часі виражається в тому, що предмети, що представляються, явища або ситуації сліднують один за одним, змінюють один одного. Суміжність в часі реалізується частіше всього в двох типах переходів. Перший з них – перехід до наступної дії або наступного стану, Інший тип – це перехід до образів одночасної дії. Суміжність може проявляється в певних рисах, сторонах, ознаках предметів, явищ, ситуацій. Близькість може існувати в якій-небудь якості предметів і об'єктів, може бути виражена в контрасті, може вбачатися у формі і функціях.

Джеймс вважав, що якщо в мисленні переважають асоціації по суміжності, то людина має прозаїчний розум; якщо у цієї особи часто мимоволі виникають незвичайні асоціації по схожості і по суміжності, його можна назвати обдарованим фантазією, віднести до талановитих або дотепних людей.

Трансформація відбувається шляхом своєрідної зміни початкового образу. Одні його частини або риси тьмяніють, інші проявляються. Поступово змінюється форма окремих його частин, іноді міняється положення деталей.

На відміну від прийомів психічної операції образами (прояснення, висвітлення, зміни кольору або форми), дії змістовно змінюючі образи, називаються операціями над образами [96, с. 82].

Саме ці операції повинні знайти віддзеркалення в методиці формування образного мислення засобами образотворчого мистецтва. У психології прийнято вважати, що операції над образами здійснюються двома шляхами: розкладанням образу на окремі елементи, що по суті є аналізом і об'єднанням отриманих елементів в новий образ, що відповідає синтезу.

Перерахуємо розумові операції, якими необхідно володіти для продуктивної роботи образного мислення [81, с. 76-89]:

- аглютинація, що полягає в з'єднанні, поєднанні змінених, перетворених елементів початкових образів;
- схематизація, що полягає в тому, що об'єднуються не усі елементи і властивості об'єкту, а тільки найбільш суттєві аспекти, властивості і сторони;
- рекомбінація, в результаті якої елементи початкових образів поєднуються по-новому, незвично, не так, як вони зустрічалися раніше;
- гіперболізація, здійснювана на основі применшення і перебільшення початкового образу;
- переорієнтація, поворот в просторі, зміна положення деталей, у своєму осмисленому виді використовується художниками в створенні враження руху;
- переформовування, топологічні перетворення, в результаті цієї операції відбуваються зміни кольору, форми, чуттєвої властивості предмета, явища.

Неважко помітити, що деякі з розглянутих розумових операцій, властивих образному мисленню, використовуються в процесі навчання молодших школярів образотворчому мистецтву. Проте, якщо розглядати їх з точки зору розвитку розумових процесів, оволодіння ще однією стратегією мислення, то можна виявити, що не усі можливості мистецтва використовуються в розвитку дитини.

Формування образного мислення засобами мистецтва не могло б претендувати на всеосяжний характер, «якби не була взята до уваги така здатність, як уміння насичувати образ глибоким сенсом. Звідси бачиться і спрямованість на виховання думки, насичення її глибоким змістом і духовною якістю. У зв'язку з чим, постає питання, пов'язане зі змістовним аспектом учбового матеріалу. Йдеться як про переваги літератури і поезії, що містять словесний стимул для роботи над образом, трансформації його в зорову форму, так і про твори живопису, що дають школярам широку можливість для самостійної їх інтерпретації» [80, с. 57].

Великого значення тут набувають художні тексти, за якими стоїть багатозначність, і наповненість духовним сенсом. Давно помічено, що багато витворів мистецтва, образотворчого у тому числі, створено за законами логіки, не дивлячись на те, що і оперують зоровими образами. Однозначні зв'язки між персонажами картини, будь то жанровий живопис, портрет або натюрморт, часто вичерпуються нескладним сюжетом. Необхідно, щоб у момент спілкування з картиною дитина змогла побачити далеко неоднозначні зв'язки, що лежать в структурі цілісного образу, де виразна роль метафор і порівнянь. Звідси, спрямованість розвитку образного мислення пов'язана з розвитком здатності до одномоментного «схоплення» усіх можливих зв'язків між предметами і явищами, здібності до створення багатозначного контексту [6, с. 21].

Завдання полягає в тому, щоб реалізувати розвиваючий потенціал художньо-образотворчої діяльності, впровадити в практику викладання мистецтва у школі ще невживані резерви цього виду діяльності. Таким чином, піднімається проблема розвитку мислення шляхом досягнення розуміння явищ мистецтва.

У розвитку мислення опора робиться на образотворче мистецтво ще і тому, що в нім бачиться «вічний двигун»: саме воно до сьогоднішнього дня зберігає в собі величезну кількість таємниць. Такий предмет здатний захопити, привести в дію внутрішні стимули людини, емоції, інтерес, потреби, необхідні в активізації мислення.

Міфологізм мислення, що дозволяє бачити світ цілісно, і сприймати самого себе як частина навколишнього світу, властивий дитині молодшого шкільного віку. Тут можна погодитися із словами відомого психолога, педагога і богослова В.В. Зеньковського, що займається питаннями дитячої психології: «Школа діє на емоційне життя дитини, призводить до потьмяніння його емоційного життя» [78, с.49]. Цим можна пояснити втрату дітьми здатності до яскравого, барвистого втілення думки засобами образотворчого мистецтва. Тому, бажання зберегти потенціал образного мислення, безпосередність в сприйнятті світу, не лише у молодших школярів, призводить до необхідності активно розвивати у дітей художньо-образотворчі здібності, художнє сприйняття, що чинить вплив на формування внутрішнього життя маленької людини. Слід сказати, що спочатку на розвиток образного мислення дитини великий вплив роблять завдання на знаходження нестандартних рішень, пов'язані з умінням дивитися в корінь, народжені народною мудрістю і зафіксовані в казках, загадках, приказках, небилицях. У мобілізації образного мислення на рішення завдань подібного роду засобами образотворчого мистецтва бачиться шлях до збереження його потенціалу і подальшого вдосконалення [24, с. 27].

Головною умовою в ефективній роботі образного мислення усіх дітей на різних вікових етапах є здатність до спостереження. Вона сприяє появі уміння дивитися і бачити, що спонукає до сприйняття емоційної експресії, що часто дає ключ до образно-сислової інформації, і далі - до резонансу між почуттями, зафіксованими мовою живопису, і почуттями, що виникають у момент сприйняття, причому без жодного аналізу і поетапного встановлення, властивих цьому об'єкту внутрішніх і зовнішніх зв'язків.

Культивуючи моральні якості у молодших школярів, спираючись на головний стимул чуттєвого мислення в цьому віці - потреби особистості, її спрямованість, необхідно особливу увагу приділяти моментам, коли б учні могли порадіти чудесам життя, наприклад, зрозумівши, які скарби закладені в людині.

Щоб спонукати дитину на належний рівень привласнення широкого кола цінностей, які зберігаються і в надрах мистецтва, що впливають на розумовий розвиток, потрібні підходи до навчання, що дозволяють зробити феномен психологічної реальності «працюючим» в актуальному і перспективному просторі конкретного учня. Цей погляд заснований на переконанні, що формування образного мислення з певного моменту стає можливим лише із залученням в активний процес самого школяра, включаючи його зацікавленість, мотивацію і актуальні прагнення [46, с. 16].

Підкреслимо, специфіка мислення така, що для ефективної роботи думки недостатньо тільки озброїти учнів прийомами трансформації реальності і здатністю «читати» багатозначний контекст. Тут важливо включити саму дитину в процес роботи над собою, завдяки чому стало б можливим осмислення нею себе як індивіда, що пізнає, розвивається, і відкриття нею перспективи для ширших можливостей свого мислення у рамках стратегії, ще недостатньо освоєна. Тут ми апелюємо до парадигми навчання, відомої у світовій педагогіці під назвою «навчання через досвід».

1.3. Образотворче мистецтво як засіб формування образного мислення молодших школярів

Сприйняття витворів мистецтва, у тому числі живопису, складається з багатьох компонентів. Тому, звертаючись до розуміння явищ мистецтва як умови, що створює проблемну ситуацію розумової діяльності, ми спираємося на закони художнього сприйняття, теорію розуміння, філософську думку, позицію герменевтики, естетики, досягнення в області мистецтвознавства. Результати мистецтвознавчих досліджень в даному випадку використовуються і як напрям до самостійних відкриттів, і як критична думка.

У зв'язку з пошуком підходів включення школярів в процес осмислення явищ мистецтва, природно, потрібне знання психологічних механізмів розуміння. Говорячи про розуміння мистецтва, ми розцінюємо цю здатність з точки зору засвоєння образно-змістовного і образно-пластичного аспектів твору, необхідного для глибокого його досягнення, і з точки зору приведення механізмів мислення в дію. Для вирішення цих завдань потрібна мобілізація різних методологічних підходів, існуючих в науці.

З точки зору психології, розуміння – це здатність осягати сенс, значення чого-небудь і досягнутий завдяки цьому результат. Тут слід мати на увазі, що воно часто підміняється сумою знань, які людина здатна засвоїти і відтворити, не сумніваючись в їх правильності [23, с. 47].

Ми погоджуємось з позицію відомого німецького філософа Г. Гадамера відносно пояснення феномену розуміння, що виникає при сприйнятті витворів мистецтва. На думку ученого, воно носить чисто внутрішню очевидність, коли настає особлива ясність, що осяває свідомість. В якості прикладу він пропонує згадати момент досить часто виникаючого відчуття, пов'язаного з розумінням контексту, в який включено слово, що є ключем до розуміння, або дотепно кинуті репліки в конкретній ситуації. Абсолютно зрозуміло, що за цією очевидністю стоїть знання, певний емоційний стан.

Найчастіше, розуміння твору живопису виглядає як несподіване пізнання власної думки, що лежить десь в глибині свідомості, вираженої іншою людиною у візуально сприйнятій формі. Якщо говорити науковою мовою, то розуміння сенсу твору є результатом «схоплювання» відразу декількох сторін твору, що становлять його суть: авторської ідеї, майстерність в реалізації її в образно-пластичній формі, значущості цієї ідеї для сприймаючої людини, людства в цілому.

Відхід від мистецтва нічим не краще іншої ситуації, яка характеризується його поверхневим сприйняттям. « . . . Побачити зовнішню сторону витвору мистецтва і навіть захопитися ним, це ще не означає – його зрозуміти», – стверджує А.Г. Саторов [77, с. 164].

Складність твору, як правило, обумовлена його художньо-концептуальною глибиною, і чим більше прикладено зусиль для його розуміння, тим більше спілкування з мистецтвом доставляє насолоди. Сенс, знайдений в творі, зазвичай висвічується ідеєю духовного порядку. Однієї зустрічі з твором далеко не вистачає, щоб засвоїти його зміст, дізнатися про проблеми, що хвилювали автора, пережити той духовний стан, який випробував він в процесі творчого акту. Проте спрощений погляд на мистецтво, що породив неправильний підхід до організації процесу сприйняття мистецтва як в музейній справі, так і у викладанні мистецтва в системі шкільної освіти, існує і по сьогоднішній день.

Образотворче мистецтво надає особливо вдалий матеріал для розумової діяльності в руслі правокульної стратегії мислення [4, с. 103]. З одного боку, до нього не вичерпується інтерес: кожне вирішене завдання спричиняє за собою активніший пошук, просування до тонших шарів думки. З іншого боку, в результаті його багатозначності відповіді і рішення можуть бути отримані як шляхом логіки, так і на рівні чуттєвого мислення. Оскільки рішення задачі, знаходження відповіді на поставлене питання є природним завершенням розумового процесу, то всяке припинення його доки не досягнута мета, випробовуватиметься людиною як зрив, як невдача. Помітимо, що це стосується сприйняття або тлумачення твору з позиції лівокульної стратегії. Правокульна

стратегія мислення уберігає від небажаних стресів, і одночасно відкриває перспективу подальшого пошуку. Емоційність, що є першоосновою сприйняття багатозначного образу, служить хорошим стимулом для підтримки інтересу до процесу пошуку.

Істотний вклад в процес розуміння, на думку мистецтвознавців, вносить підхід до пошуку значення або істини, що міститься у творі, відразу з двох сторін: очевидної і завуальованої. Осмислення твору, засноване на принципі строго однозначних зв'язків, має бути доповнене баченням його з позиції безлічі граней образу. Чим гостріше зіткнення різних трактувань і протилежних поглядів на одно і те ж явище, тим швидше усвідомлюється суть.

Подібним шляхом осмислюється особливе бачення майстрів живопису, ті стимули, які примушують їх говорити, розмовляти з глядачами мовою мистецтва, рівень їх виконавської майстерності.

Для того, щоб школяр почав мислити, достатнім може стати сприйняття зображення з домисленням тих подій, які передували зображеним, або продумуванням ситуації, яка могла б статися в майбутньому. Цей момент усунення від сьогодення дає одночасно відчуття його цінності, якоюсь мірою усвідомити, чому автор удався до його збереження. У методиках навчання мистецтву такий прийом має місце, проте, через тривалість часу, необхідного для обдумування, не використовується в належній мірі [15, с. 139].

Для того, щоб асоціації, а значить судження виникли, потрібні твори живопису, наповнені життєво актуальним або узагальненим матеріалом. Ідеї можуть бути зрозумілі і маленькому глядачеві, і це не означає, що вони вже можуть міститися в його духовному багажі. На те і існують бесіди про художників і їх картини, щоб формувати з наявних у школяра уявлень, вражень, переживань широкий погляд на світ. Щоб не побоюватися за розуміння мистецтва на рівні почуттів, з огляду на те, що самі почуття недостатньо виховані, треба спиратися на радісне світовідчуття.

Що стосується вікових можливостей людини відносно розуміння мистецтва, то досвід глядача може накопичуватися занадто довго і прийти в

зрілому віці. Тому учити розуміти мистецтво – означає активно залучати до людського досвіду, дати можливість побачити, яких знань не вистачає.

Сама природа духовної цілісності культурного феномену, що полягає в тому, що загальне містить в собі окремі частини і кожна окрема частина містить в собі загальне, сприяє глибокому проникненню в мистецтво. Але тільки зацікавлене спілкування з ним, самостійне проникнення в його таємниці може привести до досягнення глибокого сенсу. Досить довго людина може не усвідомлювати, з яким світом таємниць вона стикається, школярам ще належить набуту досвіду соціальної взаємодії, але реальний досвід досягнення істин духовного порядку у них повинен накопичуватися по можливості з більше раннього віку [78, с. 48].

Обґрунтування теоретичних позицій дослідження призводить до усвідомлення необхідності в пошуку умов, що безпосередньо впливають на активізацію розумової діяльності школярів в руслі правопівкульної стратегії мислення [4, с. 105].

Виходячи з того, що кожен витвір мистецтва містить в собі певну інформацію – думку, ідею, а усі види інформації можуть зберігатися і передаватися за допомогою мови, розглянемо можливості живописного твору, що сприймається як художній текст.

Щоб включити образне мислення в дію, для роботи думки потрібна інформація, що базується на чуттєвому сприйнятті. Як відомо, в ній спочатку закладений багатозначний контекст. Цій вимозі відповідають структурні особливості художнього тексту. На думку В.Д. Лихвар, художній текст є «складно побудованим сенсом», усі елементи якого і сама думка невіддільні від матеріальної структури мозку [58, с.33].

Розглядаючи витвір образотворчого мистецтва як мовне повідомлення, особливим чином висловлену думку, неминуче приходиш до питання, наскільки ця думка ясно була висловлена, і наскільки адекватно зрозуміла. Ця думка приводить до усвідомлення того, чому в теорії мистецтва паралельно існують два поняття : «засоби художньої виразності» і «мова мистецтва» [60, с. 16].

Шлях до пізнання мистецтва пролягає через мистецтвознавчу логіку і через інтуїцію. Тому використання одних термінів ототожнюється з наукою (закони композиції, правила перспективи, геометричний центр, «золота пропорція», симетрія і так далі), інших – з мистецтвом (почуття кольору, теплий колорит, м'яка лінія). За цим можна углядіти суть проблеми, пов'язаної з розумінням мистецтва [60, с. 17].

Якщо підходити до мистецтва з позиції науки, то сприйняття твору буде засновано на однозначних, логічно побудованих зв'язках. Зосередженість уваги на засобах художньої виразності, спрямованих на деяку визначеність і точність, сковує сприйняття, прирікаючи глядача на бачення однозначного контексту. В той же час установка на прочитання думки, вираженої мовою мистецтва як засобом максимально спрямованим на комунікацію, дозволяє побачити безліч шарів інформації, неповторних особистих сенсів, що лежать в основі багатозначного образу.

Отже, бажаючи ініціювати як можна більший потенціал образотворчого мистецтва в цілях формування чуттєвого мислення, ми чекаємо від учня одномоментного «схоплювання» інформації, що відповідає цілісному баченню, розумінню складного художнього образу. Звідси, ще один підхід до навчання мистецтву. Щоб активізувати правопівкульне або образне мислення, необхідно підвести учнів до сприйняття картини, багатозначного образу як до розуміння образотворчої мови [4, с. 103]. Це одночасно спричиняє за собою відкриття законів композиції, усвідомлення ролі її засобів в передачі почуттів або думки, головної ідеї твору.

Для того, щоб донести до свідомості учня, як в творчому процесі внутрішній досвід переводиться у видимі форми, що осягаються оком, треба підвести його до відкриття основних принципів композиції, познайомити з найбільш виразними схемами, що являють собою прості геометричні фігури (трикутник, піраміду, круг, овал, квадрат, прямокутник).

Особливого значення у даному контексті набуває поняття «образотворча мова». Зрозуміло, що цей термін має метафоричний характер по аналогії з

«художньою мовою». Корені його походження слід шукати в можливості розмови автора з глядачем, існуванні діалогу між ними.

Цілком зрозуміло, що образотворча мова, відтворена на полотні, залежить від внутрішнього світу художника, від того, як він відчуває, сприймає дійсність, в чому бачить сенс життя і своє людське призначення, як він мислить – графічно або засобами живопису. І чим вище особиста і професійна культура людини, тим багатше і змістовніше його образотворча мова як художника.

Як відомо, особливу виразність людської мови надає насичення її образотворчими зворотами, фігурами мови. В образному контексті, яким є витвір мистецтва, велику роль грає метафора. Підхід до організації художньої діяльності на основі сприйняття художнього тексту вимагає звернення до живописної риторики. Корисними в цьому відношенні стають дослідження Г. Вельфліна, У. Найссера, Г. Гадамера, С. М. Даніеля, ОМ. Лотмана.

Виділившись свого часу з архітектурного ансамблю, живопис зберіг своє комунікативне середовище, в якому він органічно розгортав свій зміст.

Визнаючи право на існування образотворчої мови у рамках живописного полотна, С.М. Даніель запрошує вдивитися в картину як в «простір розгортання сенсу». В цьому випадку учня зупиняється на окремих смислових фігурах, і не лише видимих, але і таких, що мають на увазі – фігурах художньої мови, в яких, за його словами, «як би згущується сенс» сказаного художником. Це і служить виявленню переваг «живописно-пластичних формул» [38, с.24-25].

У рамках формування здатності в створенні багатозначного контексту необхідно добитися розуміння того, що один і той же об'єкт може по-різному сприйматися залежно від модусу, в якому розглядається, або різних точок зору.

Бажанню ближче підвести молодших школярів до розуміння образу, а значить мислення, спрямованого на пошук його ключа, може сприяти робота із спеціальними словниками, книгами мистецтвознавчого характеру. Так, звернення до досліджень І.І. Демченко може направити думку на прочитання текстів, що лежать за зображенням натюрмортів, в яких одна яка-небудь деталь розкриває суть цілого висловлювання [34, с. 22].

Забезпечити учня свого роду ключами до розуміння картин – значить, з одного боку, навчити його замислюватися над проблемами філософського плану: навіщо людина живе, що є подвиг, з іншого боку – зробити для нього зрозумілим «забуту мову» атрибуту і символу, допомогти заповнити дефіцит знань, активізувати образне мислення, пробудити тим самим бажання самотійно заглибитися у світ мистецтва.

Отже, в розвитку образного мислення у зв'язку з розумінням художнього тексту актуальними стають [96, с. 72-81]:

- уміння «схоплювати» думку, вписану в певний контекст;
- уміння самотійно викладати думку мовою образотворчого мистецтва, формулюючи її в межах регулярного поля;
- уміння оперувати одиницями мови: лінією, кольором, формою;
- збагачення словникового запасу, що складається з фігур образотворчої мови, знаків і символів мистецтва;
- уміння, що виражаються в оволодінні способами включення ліній в канву образотворчого тексту.

Осмислення акту взаємодії дитини, молодшого школяра з витвором мистецтва привели до осмислення трьох типів трактування художнього тексту, що склалися до теперішнього часу в естетиці. В основі цих типів лежать діалогічні взаємодії твору і його глядача. З одного боку, установка глядача-спирається на попередню систему культури, історично закріплену у свідомості попереднім досвідом, з іншої – ця установка виходить з уявлень про тлумачення як творчого процесу.

Інтерпретація у рамках навчання людини самотійно мислити носить дещо інший характер, на відміну від професійної дії, хоча і спирається на підходи, вироблені в науці тлумачення тексту [80, с. 61].

Виходячи з численних способів тлумачення словесного тексту естетикою виявлені універсальні інструменти і операції інтерпретації. Тут криється ідея про взаємозв'язану сутність різних мистецтв, художньої творчості, здійснюваної за

допомогою свідомого і несвідомого, і думка про універсальність риторичного принципу. Відповідно до чого вони виглядають таким чином:

- В процесі розуміння має бути присутнім «третій елемент» (перший елемент «я» (особа читача); другий авторський текст, за допомогою якого здійснюється розуміння, соціальна дійсність, що породила текст, або аналогічний художній текст або інші чинники культури (порівняльний, історико-культурний аналіз), нарешті, особа автора. Істотне зіставлення тексту з культурою, з її стійким духовним ядром.

- В процесі розуміння твору повинні відбуватися «вживання», проникнення в образ, в художній текст.

- Потрібна робота уяви як фундаментального елементу методології, що спирається на особистий досвід і здібності суб'єкта.

За допомогою цих і інших розумових операцій в результаті інтерпретації відбувається «приріст» сенсу шляхом творчого домислення, яке спирається на особистий естетичний досвід людини [80, с. 62].

Живопис різноманітний і динамічний, тому тлумачення його може носити різний характер. Спираючись на досвід майстрів живопису, можна перерахувати способи інтерпретації, що існують в образотворчій творчості. Якщо виходити з того, що інтерпретація схожа на аналіз, то копіювання витворів мистецтва може служити одним з таких способів.

Сприйняття, здійснюване у рамках атрибуції, ґрунтується на осмисленні готового продукту, за яким стоїть незримий творчий процес. Тоді як інтерпретація є творчою лабораторією, в якій цей процес проживається. Це і є показник систематичності мислення, його характеру, образності.

Висновки до першого розділу

Формування особистості з високорозвиненою свідомістю, що вносить свій вклад в хід еволюційних процесів, що відбуваються в суспільстві – реальна мета сучасної освіти. Якщо виходити з того, що духовність проявляє себе в думках і діях, що відповідають вищим етичним ідеалам, основою яких є принципи загального блага, любові, істини і краси, то потрібна нерозривна єдність процесів формування продуктивного мислення і виховання самої думки, тобто надання їй глибини і спрямованості на пізнання і творення.

Процес формуванню мислення в руслі художньо-образотворчої діяльності може претендувати на всеосяжний характер, якщо розвивати здатність насичувати образ філософським сенсом. Цьому багато в чому повинен сприяти фоновий матеріал, звернений до мудрості усіх віків і народів, дозволяючий розширювати діапазон знань і область осмислення життя і мистецтва.

Аналіз результатів досліджень структури і функцій образного мислення, отриманих вітчизняними і зарубіжними психологами, матеріали, накопичені мистецтвознавцями в області сприйняття витворів мистецтва, показують, що плідно вирішувати питання розвитку образного мислення і інших психічних процесів, міцно пов'язаних з ним, вдасться, якщо метою навчання поставити розвиток певних здібностей. У їх числі: уміння подумки трансформувати реальність за допомогою операцій над зоровими образами; здатність одночасно бачити усі можливі зв'язки між предметами і явищами, і далі незліченні грані образу, самостійно створювати багатозначний контекст на основі цього бачення; здатність передавати чуттєвий світ мовою мистецтва; здатність адекватно відгукуватися на експресивні якості об'єктів реальності і виразність образів мистецтва; досягнення високої якості думки, де її характеристикою є монолітність і спрямованості на загальне.

Робота мислення в руслі художньо-образотворчої діяльності протікає як в практичній діяльності, спрямованій на створення виразного зримого образу, так і в ході сприйняття витворів мистецтва з метою розуміння його явного і прихованого сенсу.

Комплексна природа образотворчого мистецтва, що включає мистецтво бачити і робити думку видимою, говорить про те, що до нього можна звертатися не лише як засобу художнього виховання, але і у рамках пізнавального і розвиваючого навчання. Опора на пізнавальну функцію дозволяє використовувати мистецтво в освітньому процесі в якості об'єкту пізнання, способу пізнання, засобу самопізнання і самовдосконалення. В цьому випадку: а) витвори мистецтва розглядаються як об'єкт пізнання, що вимагає свого розуміння ідей, що зберігаються в творах, і думок з метою привласнення духовних і інтелектуальних цінностей, створених людством за багато віків; б) сукупність мовних засобів живопису, окремих видів графіки і скульптури, які сприймаються як спосіб викладу думок і почуттів в образно-пластичній формі, якими необхідно володіти для глибшого пізнання дійсності; в) образотворча діяльність і тлумачення витворів мистецтва виступають як процес самопізнання і самовдосконалення.

Образотворче мистецтво має цінний матеріал для асоціативного мислення, тобто величезний арсенал засобів, необхідних для приведення механізмів мислення в дію. Ця позиція є ключем до рішення проблем, пов'язаних з формуванням правопівкульної стратегії мислення у одних дітей, і зі збереженням того потенціалу образного мислення, який дається людині від природи, – у інших.

РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ОБРАЗНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВУ

2.1. Врахування вікових та індивідуальних особливостей розвитку образного мислення молодших школярів

Індивідуальність – своєрідність психіки і особистості індивіда, її неповторність. Індивідуальність проявляється в рисах темпераменту, характеру, в якості перцептивних процесів, в рівні розвитку інтелекту і здібностей, в специфіці інтересів і потреб.

Одним з яскравих проявів індивідуальності є стиль діяльності. На ній позначається специфіка виховання, психологічні якості суб'єкта, обумовлені властивостями нервової системи. Іншим проявом ряду індивідуальних особливостей є мислення людини, тобто процес пізнавальної діяльності. На практиці ці особливості виражаються в швидкості рішення завдань, мірі самостійності, глибині, що дозволяє утримувати під контролем велику кількість зв'язків і стосунків між об'єктами, критичність – наявність варіантів з метою вибору найкращого. Інтелект проявляється в системі розумових операцій, властивих цьому індивідові, в стилі і стратегії при рішенні задач [10, с. 8].

У зв'язку з тим, що ми розглядаємо активізацію мислення через розвиток окремих розумових здібностей, зупинимо увагу на розвитку здібностей до образотворчої діяльності, природних задатків. Індивідуальний підхід тут диференціюється відповідно до набору тих або інших задатків.

Формування образного мислення орієнтує на розвиток наступних здібностей: операції пам'яті і уяви, створення нових образів на основі рекомбінації, гіперболізації, переформовування початкового образу; одномоментного схоплювання різних сторін предмета чи об'єкту з усіма їх зв'язками з іншими предметами і об'єктами. Звідси постає питання, які необхідні умови для успішного формування цих здібностей [6, с. 21].

Здібності є високим рівнем розвитку спеціальних умінь і навичок, що забезпечують успішне виконання людиною різних видів діяльності. Вони не зводяться лише до знань і умінь, але забезпечують їх швидше напрацювання, закріплення і ефективне використання в практиці.

Становлення і розвиток здібностей – це результат навчання, і чим сильніше підкріплення, тим швидше йтиме розвиток. Тому, неодмінною умовою в розвитку здібностей є включеність в діяльність. В той же час діяльність, що впливає на розвиток здатності повинна носити творчий характер і оптимальний, рівень труднощів. Іншим важливим моментом в ефективному розвитку здібностей є мотивація і забезпечення позитивного емоційного настрою в ході і після закінчення виконання діяльності [18, с. 123].

У нашому дослідженні йдеться про розумові здібності, тому в першу чергу діяльність пов'язана з розумовим процесом. Така діяльність завжди веде до створення нового, відкриття нового знання, виявленню в собі нових можливостей. Це само по собі стає сильним і дієвим стимулом. Результати розумової діяльності здатні зміцнити позитивну самооцінку, підвищити рівень мотивів, породити упевненість в собі і почуття задоволеності від досягнутих успіхів.

Ще одним важливим моментом в розвитку здібностей у дітей виступає комплексність, тобто одночасне вдосконалення декількох взаємо доповнюючих один одного здібностей. Багатоплановість і різноманітність видів діяльності, в які одночасно включається дитина, виступають найважливішими умовами різнобічного розвитку здібностей.

Саме тут заявляють про себе необмежені можливості образотворчого мистецтва тренувати здібності, що лежать у сфері образного мислення. Тобто, здатність до розуміння і створення багатозначного контексту; володіння розумовими операціями, що дозволяють трансформувати початковий образ, сприйняттю філософського змісту образу в ході самостійної інтерпретації витвору мистецтва, де під філософським змістом розуміється етикоцентричне світосприйняття дитини і його проекція на сприйманий їм образ; теоретичне

оволодіння основами образної мови образотворчого мистецтва, що складається з розуміння ролі лінії, кольору, форми в створенні емоційно виразного цілого, творчого використання ліній в створенні виразного образу.

Виходячи із сказаного, необхідно зробити дуже важливий висновок. Образотворча діяльність може служити незамінним засобом розвитку ряду здібностей і образного компонента мислення, у тому випадку, якщо до неї відноситимуться серйозно. Тобто оволодіння нею стане такою ж насущною потребою, як необхідність уміння рахувати і писати. Практика показує, що для одних дітей образотворча діяльність не представляє ніяких труднощів, вони готові малювати з ранку до ночі, для інших дітей – це непосильна робота, у них не вистачає посидючості, не розвинені образотворчі навички, нестійкою буває емоційна сфера. У зв'язку з чим, необхідно зробити так, щоб художньо-образотворча діяльність усвідомлювалася корисною кожною дитиною, причому, протягом усього навчання в школі. Вона повинна відповідати віковим потребам і інтересам школярів, задовольняти індивідуальні запити [79, с. 115].

Образно-пластична сторона мислення пов'язана з операційною діяльністю, здійснюваною за допомогою конкретних прийомів переробки зорової інформації – гіперболізації, переорієнтації, аглютинації, рекомбінації. Подібна переробка інформації відбувається на етапі формування уявлень, в процесі руху образів різних категорій : репродуктивних, або образів пам'яті, фантастичних, – образів уяви і конструктивних. Для здійснення подібної операційної діяльності важлива наявність здатності до бачення форми, кольору, виразності, що виражається в експресивних властивостях предметів і об'єктів; здібності до фантазування і утримування в пам'яті величезної кількості зорових образів.

Чуттєва сторона мислення пов'язана із сприйняттям інформації естетичного і семантичного плану, з умінням адекватно відгукуватися на виразність, що проявляється в об'єктах живої і неживої природи, в образах, створених розумом людини [90, с. 238].

В цілому специфіка розвитку образного компонента мислення така, що активізація розумової діяльності по створенню багатозначного контексту цілком

і повністю залежить від початкових даних індивіда. Передусім, це стосується складу розуму, тобто переважаючого розвитку функцій тієї або іншої півкулі мозку. Відповідно до теорії функціональної асиметрії мозку у дитини до 7-10 років переважає діяльність правої півкулі мозку. Доказом цьому служать невисока усвідомленість її поведінки, емоційність, безпосередній, цілісний і образний характер пізнавальної діяльності. Проте в процесі навчання в школі у дитини цілеспрямовано формується динамічність логічного мислення. І, «якщо емоційні контакти, художні інтереси і захоплення не протидіють цим тенденціям, то образне мислення, все більше пригнічується, а з віком може бути і втрачене» [55, с.237].

Вже саме це твердження вказує на необхідність збереження здібностей до образного мислення у одних дітей і на необхідність формування цих здібностей найсерйознішим чином у інших дітей.

Продуктивність розумової діяльності залежить від об'єму інформації, що зберігається в комірках образної пам'яті і загальній ерудиції людини. Тут великого значення набуває різноплановість знань.

На розвиток розумових здібностей образного компонента мислення величезний вплив чинить емоційно-чуттєва сфера дитини. Відомо, що почуття надають думці велику напруженість, цілеспрямованість і наполегливість. Без піднесеного почуття продуктивна думка також неможлива, як без знань і умінь. В процесі мислення емоції особливо виражені в моментах рішення важких завдань, тут вони виконують евристичну і регулятивну функцію [71, с. 81].

Виникає необхідність говорити і про емоційний настрій, який створюється таким чергуванням успіхів і невдач в діяльності розвиваючої здатності, при якому за невдачами, а вони не виключені, якщо діяльність знаходиться в зоні потенційного розвитку, обов'язково слідують емоційно підкріплені успіхи, причому, їх кількість в цілому повинна перевищувати число невдач.

Розумові здібності, як правило, страждають від частих невдач. Ця боязнь виникає і при рішенні композиційних завдань в образотворчій діяльності, і у пошуках колориту. Коли школяр втрачає віру в себе, у нього накопичуються

негативні емоції, які заважають думати. Потрібне почуття успіху для посилення розумових потенцій, виникнення відчуття правильності.

Сфера потреб і мотивацій, що яскраво проявляється в дитині у зв'язку з його дорослішанням, також грає найважливішу роль в ході розвитку обговорюваних здібностей. Зупинимось детальніше на особливостях дитячого мислення.

Характерною рисою мислення молодшого школяра є ще недостатньо розвинена здатність до логічного мислення, тоді як образне при усьому своєму багатому потенціалі недостатньо впорядковане. Головним принципом чуттєвого мислення в цьому віці залишається аналогія. Вона визначає роботу фантазії. «Темниця її не в комбінації елементів, не в дисоціації і асоціації образів», що варіює потім, а в творчості аналогій, викликаній внутрішніми мотивами [76, с.21 5]. Основна ідея, яка направляє і регулює роботу образного мислення – це ідея схожості між усіма частинами дійсності. Факт мислення виражається в спробі знайти єдність, встановити найважливішу схожість і відмінності.

Як вже зазначалося раніше, образне мислення інтегрує в собі багато психічних якостей, тому, вивчаючи вікові особливості протікання розумового процесу, необхідно звернутися до питання, пов'язаного з механізмом роботи емоцій. Це дуже важливий аспект в розвитку мислення у молодших школярів.

У рамках образотворчої діяльності, непросто виявляється питання, пов'язане з роботою на основі прослуховування текстів. Під час прослуховування розповіді або вірша емоції одні, а стимулюючі створення виразного образу – зовсім інші. Важливо уміти перемикає свідомість дитини з одного виду діяльності на інший, не втративши сили її емоцій [88, с. 104].

Мислення дитини ще не в змозі вирішити відразу два завдання: зуміти виявити і передати смислову суть образу і знайти його образотворчу характеристику. Тому образна думка, що веде за собою руку дитини, зайнята або передачею дії, або характером портретного зображення героя. Якщо в роботі думки образ виступає як її засіб, то потрібні «образи-опори». Якщо мета підвести дитину до створення портретної характеристики образу, то немає змісту

звертатися для цього до динамічного викладу сюжету, оскільки думка може піти в інше русло [83, с. 38].

Істотною особливістю дитячого мислення є його ставлення до метафори. Спочатку переносне значення дитина розуміє буквально, потім, до третього класу, при певній роботі опановує здатність розуміти її прихований зміст. За здатністю до побудови багатозначного контексту стоїть уміння вловлювати численні внутрішні і зовнішні зв'язки між предметами і явищами, здатність проникати в суть образів.

Нова стадія розвитку інтелекту дитини молодшого шкільного віку характеризується філософською спрямованістю, особливостями його емоційного світу. Потрібно помітити, що схильність до абстрактного мислення властива головним чином хлопчикам. У дівчаток переважають художньо-гуманістичні інтереси. Проте, їх мрійливість психологи зв'язують не стільки з розумовими, скільки з характерологічними особливостями.

До цього вікового періоду учні цілком можуть освоїти операції образного мислення, можуть зрозуміти суть метафори, а значить, за певних умов, прийти до створення цілісного образу. Це пояснюється інтелектуальною ініціативою, що проявляється, спрямованою на створення чогось нового, тобто розвитком творчих здібностей і разом з ними художніх.

З психології відомо також, що в ранньому дитинстві «уміння дитини позначити словом ознаки предметів сприяють правильності і точності зображення ним кожній лінії, кожного штриха» [76, с.33]. Якщо йти по цьому шляху у формування образного, чуттєвого мислення у молодших школярів, то кращим прийомом є розумова робота, спочатку спрямована на пошук назви сприйманого твору, потім на вигадкування назви для власної роботи. Це робить можливим виявлення суті твору, а відносно своєї роботи – глибшим осмислення її змісту і пластичного вираження. Якщо дитина заздалегідь знає, яку думку вона намагається виразити засобами малюнка, мимоволі почне думати, як це зробити переконливіше. Тобто абсолютно природно звернутися до використання

прийомів композиції. Крім того, помічено, як поступово назви від описового характеру переходять в розряд філософського судження.

Формування мислення з урахуванням індивідуальних особливостей вимагає розгляду якостей особистості, що впливають на процес мислення і проявляються в розумовій діяльності. Кожна людина має свій власний тип мислення, що виражається в характері сприйняття інформації, способах пізнання, оперуванні словесним і образним матеріалом. У одних переважає конкретно-образне сприйняття світу, що проявляється у багатстві і різноманітності фантазії, у інших мислення звернене до знаків, формул, однолінійного вибудовування логіки [79, с. 113].

Своєрідним типом мислення є інтуїтивний тип, що характеризується переважанням емоцій над логікою, домінуванням правої півкулі мозку над лівою, де критерієм істинності думки виступає відчуття її правильності. Розумовому типу властиві раціональність і переважання лівої півкулі над правою, логіки над інтуїцією і почуттями.

Пізнання при розумовому типі мислення істотно відрізняється від пізнання інтуїтивного типу. Мислитель зазвичай цікавиться знанням як таким, шукає і встановлює логічний зв'язок між явищами. Інтуїтивіст орієнтований на практичне використання знань незалежно від їх істинності і логічної несуперечності. Для нього істинне те, що корисно.

Осмислюючи напрямки розвитку здатності до образно-пластичного мислення, неминуче доводиться стикатися з якостями дитячого малюнка – його виразністю. І тут цікавий погляд психолога, що полягає в словах: «виразна функція малюнка завжди слабкіша за його образотворчу силу». Аналізуючи здатність майже усіх дітей до певного віку мислити зоровими образами, використовуючи для цього будь-який графічний матеріал і аркуш паперу, мимоволі приходиш до висновку, що форма, в яку вкладається думка, починає гальмувати розвиток самої думки [89, с.62].

На цій підставі було б доцільним вже з початкової школи вводити вправи, націлені на оволодіння дітьми виразністю, умінням відчувати експресивні якості

предметів і об'єктів, оскільки вони так само характерні для об'єктів зображення, як форма і колір.

Наукою доведено, що права півкуля особливо чутлива до емоційної експресії. Це означає, що за законом зворотного зв'язку, емоційно заряджені враження і переживання здатні активізувати образне мислення. Звідси завдання не лише створювати у дітей емоційний настрій під час сприйняття витворів мистецтва і пошуку особистих виразних образів, але і вчити школярів бачити, як передаються почуття і емоції у витворах мистецтва, шляхом умілого використання виразних властивостей самих предметів і об'єктів.

У зв'язку, з чим бачиться такий напрям в розвитку правопівкульного мислення, як формування у дитини здатності відгукуватися на виразність, що проявляється в об'єктах живої і неживої природи, яка далеко виходить за рамки передачі рухів людини і пластики тварин. Для цього потрібні спеціально організовані спостереження за виразністю. У цьому відношенні великого значення набувають дослідження в області психології і анатомії Р. Арнхейма, В.С. Ротенберга [75].

Міміка, жести допоможуть виявляти характерні особливості внутрішнього світу людини, це робить можливим зрозуміти його думки, почуття і прагнення: профіль гори може бути м'яким і загрозливо різким, ковдра, перекинута через стілець, може бути скрученою і виглядати сумною і втомленою. Спостереження подібного роду, включені в процес осмислення витворів мистецтва, впливають на активне пробудження чуттєвих сил учня, дозволяють самотійно створювати повноцінні образи [83, с. 37].

В цьому плані надзвичайно корисні експерименти. Учні повинні мати можливість побачити своє конкретне невміння в області візуального і естетичного сприйняття, недоліки, що проявляються в розумовій діяльності. Це зробить можливим розуміння школярами причин свого невміння створювати багатозначні образи. Подальше просування у напрямі розвитку мислення у рамках заняття мистецтвом має бути мотивоване самою особистістю.

Експерименти будуть обґрунтованими у свідомості дітей, якщо спочатку вони обдумають і дадуть відповідь на наступні питання:

1. Що мені більше подобається – малювання з натури або за уявленням?
2. Як спочатку мені бачиться даний об'єкт – цілісно або по деталях?
3. Чи вдається мені зрозуміти, про що автор розповів у своїй картині, або мене це не хвилює?
4. Що в образотворчій діяльності мене більше радує – її процес або результат?
5. Чи можу я уявити собі, як виглядає:
 - а) предмет з різних сторін;
 - б) об'єкт з різних точок зору.
6. З чим у мене пов'язані труднощі в образотворчій діяльності: баченням образу або його втіленням:
 - а) мені важко представити потрібний образ в думці;
 - б) представити його у дії або в конкретному просторі;
 - в) утілити в реальність (не розвинені образотворчі навички).
7. Що мені полегшує роботу із створення виразного образу:
 - а) образи-опори;
 - б) образи пам'яті;
 - в) образи уяви.

На процес створення образу і образного контексту важливо звернути увагу учителя і учня у зв'язку з виявленням у дитини домінуючої стратегії мислення і знаходженням шляхів подолання труднощів. У цьому плані корисно ще і виконання практичних завдань, спрямованих на з'ясування цих питань [95, с. 19].

Так, у вирішенні питань, пов'язаних з цілеспрямованим формуванням образного мислення молодших школярів, з урахуванням їх вікових можливостей і індивідуальних особливостей, для учителя є необхідним знання способів стимуляції цієї розумової діяльності.

Міра уміння мислити у рамках правопівкульної стратегії мислення виявляється за допомогою спеціально розробленої методики. Отримані

результати, що мають значення для конкретної особи можуть послужити стимулом до вдосконалення ряду її здібностей [4, с. 103]. В той же час глибокий аналіз розумовій діяльності школярів дозволяє грамотно використовувати методи розвитку здатності образно-пластичного мислення і образно-сміслового бачення. Слід тільки помітити, що прийоми розвитку можуть варіюватися залежно від віку дитини.

До приходу в школу розумовий розвиток дитини відбувається стихійно. Наскільки він буде розвиненим і в якому напрямі удосконалюватиметься впродовж шкільного життя, залежить від розуміння функцій раціонально-логічного і образного мислення і методів навчання. Завдяки методам, ефективно здійснюється або гальмується розумовий розвиток дитини. Йдеться про традиційний, пояснювально-ілюстративний метод і проблемне навчання.

Учні ставляться в ситуацію «відкриття», таким чином, на думку В.С. Ротенберга, «стають творцем і свого знання, і свого розумового розвитку» [75, с.571]. Методи проблемного навчання образотворчому мистецтву доводять свою ефективність. Пошуки дослідників, у цьому напрямі отримують підтримку у сфері освіти, у тому числі викладачів, що застосовують їх на практиці, а також самих дітей, що виражається в підвищеному інтересі до предмета.

На зміну репродуктивним методам у викладанні мистецтва, що розвиває у школярів звичку до пасивного сприйняття витворів мистецтва, тобто слухання розповіді про факти біографії художників і словесного опису їх картин, роботи над композицією без осмисленого застосування її законів, поступово приходять методи дослідницької і творчої роботи [66, с. 138].

Розумовий процес, пов'язаний з просторово-образними представленнями, що проявляється в композиційних навичках, має бути доповнений операціями з образними представленнями в руслі їх духовної наповнюваності, що сприяє активізації прихованих можливостей образного мислення.

Розвиток тільки однієї сторони цього типу мислення, просторового мислення призводить до шаблону відносно того, що піднімаються в творчих роботах, стереотипності використання образотворчих форм. І інша крайність –

розвиток образного мислення, що стосується його здатності до метафоричного вираження, в той же час недостатнє володіння просторовими уявленнями, призводить до того, що дитина не може виразити свою думку образотворчими засобами, тобто вичленувати головне, притягнути увагу глядача, привести в рух його емоції.

Звідки це відбувається – через стереотипність завдань, одноманітності методів викладання. Пошукова активність має бути спрямована як на вирішення композиційних питань, так і на пошук самої думки, ідеї, яку необхідно вдягнути в зоровий образ, в художній образ. Є хороший досвід – рішення завдання різними способами, створення ряду ескізів. Проте немає завдань на пошук ідеї твору.

Підходячи до визначення критеріїв в оцінці розумової діяльності в руслі оволодіння основами художньо-образотворчої діяльності необхідно передбачати вищий результат цієї діяльності. Даний результат передбачає наявність у дитини здатності оперувати образами пам'яті і уяви в створенні виразного образу, користуючись в цих цілях прийомами рекомбінації, гіперболізації, переорієнтації [63, с. 82].

Результат передбачає наявність здатності до організації багатозначного контексту. Зазначимо, що залучення до багатозначності як умови для пошуку, для творчості починається тоді, коли логічна несумісність для дитини перестає бути штучною.

Відомо, що образи складаються з багатьох елементів. На основі вивчення досвіду видатних майстрів можна сказати: знань, спостережень, поетичної фантазії, філософських роздумів; роботи з натури, стилізації, звернення до символів. Тому, розглядаючи процес формування в контексті духовного розвитку особистості, ми однозначно припускаємо, що дитина повинна навчатися прийомам роботи над задумом. Це означає, що учень повинен вільно оперувати:

- методом поетизації – опора на народне мистецтво або реконструювання минулого з поетичною вигадкою (проникненню за старих часів, розумінню духу історичної епохи);

- методом стилізації, що схожий на декоративний стиль (інтенсивність кольору і спрощеність малюнка), де вірне колірне рішення набуває великої емоційної сили;

- методом осмислення природи в «канві життя», тобто бачення в ній джерела духовного і фізичного відродження людської особистості;

- методом позитивного викладу суворих моментів історії, зображуваних подій, тобто показу подвигів безстрашних героїв, відважних людей;

- методом висвітлення ідей добра і краси, тільки радість і краса будять добрі почуття і кращі спрямування; до звеличення образу жінки, матері, що дарувала життя і супротивною усім силам зла; старості;

- методом символізування [51, с. 120].

Теоретичне оволодіння основами образної мови образотворчого мистецтва складається з:

- розуміння ролі лінії, кольору, форми в створенні емоційно виразного образу,

- знання прийомів творчого використання ліній в створенні виразного образу [60, с. 15].

Розуміння художнього твору складається з:

- осмисленого використання прийомів інтерпретації художнього тексту, теоретичних і графічних;

- розумовій активності в пошуку сенсів із залученням особистого досвіду; володіння розумовими операціями, властивими правописульній стратегії мислення [4, с. 102].

Практичне втілення думки складається з:

- наявності думки в образному прояві;
- володіння мовою образотворчого мистецтва;
- наявність навичок образотворчої діяльності.

Критерії оцінки рівня розвитку образного мислення у молодших школярів важливі для підвищення ефективності роботи учителя в області викладання образотворчого мистецтва. Це позначається на досягненні учнями глибшого

розуміння явищ мистецтва, формуванні у них духовної культури, крім того, рішенні багатьох проблем шкільного навчання.

2.2. Системність формування образного мислення молодших школярів засобами образотворчого мистецтва

Як відомо, цілісний підхід до реалізації головної мети освіти вимагає строгої спрямованості на формування особистості із заданими якостями. Щоб ці якості постійно удосконалювалися, потрібне оновлення інструментальних засобів педагогіки. Сьогодні таке оновлення здійснюється методами і засобами педагогічних технологій.

Науково обґрунтована методична система навчання і виховання є гарантом успішності педагогічного процесу. Само слово «система» говорить про найважливішу умову успішного рішення проблем. Перед усім, ця умова виражена у вимозі усебічного розгляду явища, що вивчається. Йдеться про розгляд структури цілісної системи, окремих її елементів у взаємозв'язку і взаємовпливі, взаємодії цієї системи з іншими, складнішими системами. Як показують дослідження, системність є найбільш перспективним напрямом у вдосконаленні освітнього процесу, оскільки система передбачає строгий порядок в розташуванні учбового матеріалу, наявність принципів, що служать підставою для цієї системи і засобів досягнення цілей, заради яких вона створена [72, с. 116].

Важливим моментом в здійсненні освітнього процесу в руслі методичної системи формування образного мислення є досягнення гармонійної взаємодії наступних її елементів: учнів і педагога, цілей навчання загальних і особистих, зміст навчання із спрямованістю на активізацію розумової діяльності у рамках образного компонента мислення, організаційних форм процесу навчання.

У контексті нашого дослідження структурними компонентами, що підтверджують наявність самої системності формування образного мислення, є:

1. Цілі навчання, розвитку і виховання дитини (конкретні і особисті), (що необхідно формувати, у кого і засобами чого).
2. Процес формування образного мислення школярів (які галузі педагогічної науки, психології і мистецтва в ній будуть представлені).
3. Засоби педагогічної комунікації (засоби, форми роботи і методи реалізації методичної системи).
4. Учні (рівень розвитку образного компонента мислення, розумових здібностей, які необхідно розвинути під час навчання у рамках методичної системи).
5. Педагог носій цілей методичної системи, учбової інформації, засобів педагогічної комунікації, знань психології розвитку цього психічного процесу, розвиваючих можливостей мистецтва, здатний за відведений учбовий час і за весь час навчання дитини в школі, реалізувати цілі методичної системи [58, с. 32-34].

Таким чином, методична система є комплексною цілісністю, що складається з взаємозв'язаних елементів, і в той же час сама є елементом або підсистемою складнішої системи художньої освіти.

До функціональних компонент методичної системи відносяться її гностичну складову, за якою стоїть вивчення сучасного стану проблеми формування образного мислення в умовах суспільства, що оновлюється, осмислення фактів, що впливають на розвиток дитини, представлених в системі, для забезпечення їх реалізації на рівні кращих педагогічних ідей.

Організаторський компонент включає функції організації викладацької діяльності, за нею стоїть інформаційна, мобілізаційна, розвиваюча, орієнтаційна, комунікативна, організаторська, дослідницька діяльність педагога [81, с.73], і організація навчально-пізнавальної і художньо-образотворчої діяльності учнів. Функціональні компоненти характеризують зв'язки структурних елементів в

динаміці, підпорядкованій досягненню шуканих результатів, у рамках системного підходу.

Системою навчання називають розташування в послідовному порядку знань і практичних навичок, що становлять одне ціле. Система навчання з метою формування образного мислення ставить завданням привести в логічну систему зв'язок наукових знань про закони розвитку образного компонента мислення, які об'єктивно впливають з психології і нейрофізіології, з ефективними методами і прийомами навчання, розробленими в педагогіці. Це передбачає цілий ряд навчальних завдань, що базуються на художньо-образотворчій діяльності, дають учневі можливість освоювати розумові операції. І в результаті призводить до появи у дітей здібностей, що лежать в основі образного компонента мислення.

Спираючись на складові педагогічній технології [81, с. 121], відмітимо, що компонентами дидактичного процесу в цій методичній системі також передбачені три складові: мотивація, навчально-пізнавальна і художньо-образотворча діяльність та управління цією діяльністю.

Процес навчання відбувається так, щоб дитина побачила в предметі особистий сенс, усвідомила його роль у своєму подальшому житті. Саме це створює стійкість інтересу до предмета і перетворює зовні задані цілі діяльності на внутрішню потребу, схильність або прагнення. У цій методиці акцент робиться на формування позитивного відношення учнів до предмета «Образотворче мистецтво» і мистецтву взагалі.

Мотиваційний етап дидактичного процесу, що базується на вказаному прийомі, дозволяє досягти ефекту глибокого включення дітей в навчально-пізнавальну і художньо-образотворчу діяльність. Рівень активності учнів підтримується способами організації самого процесу, посильністю і інтересом матеріалу, що вивчається, перспективами на успішні результати художньо-образотворчої діяльності [79, с. 118].

Логічна структура процесу навчання дає учням ґрунт для організації розумового процесу у рамках теми, що вивчається, бачення цілісного предмета

пізнання, перспективу власного розвитку, яка приводить до усвідомленості вчення, ефективності навчання в цілому.

Цілісному баченню предмета сприяє система ознайомлення молодших школярів з витворами живописного мистецтва, одночасно з їх авторами, творчою особистістю художника, причому в тимчасовій послідовності, починаючи з художниками минулого і закінчуючи сучасними.

Дотримувана послідовність віддзеркалює зміну художніх напрямів в мистецтві, що робить очевидними відмінності між творами, побудованими по тій або іншій типологічній моделі. Цей підхід виправданий тим, що метод інтерпретації, використовуваний в цілях стимуляції образного мислення, вимагає деяких уявлень про домінуючу проблематику мистецтва Середньовіччя, епохи Відродження, Класицизму, Романтизму, Реалізму.

Стежачи за тим, як думка по-різному набуває образу, виходячи зі зміни пластичних ідей, школярі мають можливість мимоволі, в деякій мірі усвідомити і запам'ятати, як змінюється художня картина світу від одного історичного періоду до іншого, помітити безперервність традиції в зображенні світу природи, людини у взаємодії з нею і Богом [78, с.50].

Розгортається спілкування школярів з витворами мистецтва відповідно до типів художнього мислення – ерами, прийнятими в естетиці: ерою просторового художнього мислення, ерою історичного художнього мислення, ерою просторово-часового художнього мислення (хронотопом). Ми вважаємо, що таким чином можна упорядкувати потік зорових образів з їх неповторним виглядом, що виражає приналежність своєму часу, формуючи тим самим вигляд кожної епохи. Крім того, дати можливість спостерігати, як працює думка художника-творця, рухаючись від трансцендентної функції зображення «ближче до життя» – зображення предметного світу, і потім, як би замикаючи круг, через безпредметне мистецтво до заперечення самого зображення – супрематизму.

Ознайомлення з європейським мистецтвом ведеться паралельно з мистецтвом Сходу, в якому кожен твір, швидше – роздум, ніж зображення. Завдяки цьому дитина ставиться в умови, в яких у неї виробляється звичка (що

визначає найважливіший аспект образного мислення) сприймати світ відразу, в цілому.

Мистецтву, народженому іншою культурою, східному, властива інша організація ілюзорного простору, художнього образу в цілому. Це пояснюється світоглядом, звичкою сприймати світ як незмінну даність, природу – як грандіозний космос, а саму людину – як частку всесвіту. Потужне узагальнення в мистецтві цієї традиції пов'язане з аспектами мислення, що є прерогативою правопівкульної його стратегії [4, с. 105]. Звернення до культурної традиції східної цивілізації, де можливості правопівкульного мислення дійсно реалізовані, вважаємо корисним і обов'язковим. Такий досвід у викладанні мистецтва є, проте, він обмежується знайомством з культурною традицією у рамках двох-трьох тем в початковій школі.

Таким чином, методична система дозволяє в результаті донести до свідомості дітей думку про те, що мистецтво супроводжує усе життя людини, допомагаючи їй пояснювати світ і самого себе. Це позначається на мотиваційній стороні навчання, осмисленого добування знань і умінь в області образотворчого мистецтва. Необхідно помітити, що наявність хорошої мотивації і організації учбової діяльності відповідно до цілей навчання ще не гарантує досягнення учнями високих результатів в розвитку розумових процесів або якостей мислення. Але правильно вибраний спосіб управління діяльністю мислення, використання ціленаправленого матеріалу, періодичний контроль за якістю виконання вправ, що проводиться за допомогою спеціальних завдань-тестів можуть вносити корективи в хід розвитку [84, с. 25].

Самоконтроль тут потрібний для виявлення рівня виконання завдань, відстежування розвитку здібностей, що виражаються в умінні створювати виразні образи, бачити багатозначний контекст, переживати радість від зустрічі з черговим витвором мистецтва.

Основні положення навчального предмета засвоюються учнями, завдяки власним відкриттям, в процесі пошукової діяльності, організованої учителем. (Інтерпретацію можна віднести до діяльного підходу в навчанні мистецтву). Роль

учителя тут полягає в тому, щоб підготувати процес добування знань або організувати розумовий процес, виходячи з мети занять. Тобто навчально-пізнавальна і художня діяльність організовується як пошукова, евристична. Цікавість тут має допоміжне значення, яка підтримує інтерес до мистецтва.

У цій методичній системі усі форми роботи підпорядковані спілкуванню з мистецтвом, веденню діалогу з автором в якості глядача, що сприймає художню інформацію, і навпаки, учень може виступати в ролі автора, що розмовляє зі своїми глядачами. І в тому, і іншому випадку здійснюється контакт, взаємодіють два неповторних особистих досвіда, внаслідок чого дитина збагачується як глядач, навчаючись трактувати чужу думку, висловлювання, при цьому переживаючи естетичні почуття, і як автор, що творить для сприйняття, розуміння його думки іншою особою [95, с. 19].

Зазвичай контакт молодшого школяра з витвором мистецтва закінчується «простодушним захопленням» гармонійно відтвореного на полотні чого-небудь конкретного. Потім, вже до підліткового віку, дитина починає захоплюватися тим, що дійсно подобається – технікою виконання, колірною палітрою цього художника, масштабами багатофігурного полотна. Вузловим моментом в обговорюваній системі навчання є озброєння школяра інструментами осягати тонкі думки.

Таємниці «розгадуються» і в існуючих методиках, але в основному вони торкаються «форми» твору. До того ж довгий час вважалося, що для сприйняття мистецтва сюжет картини не важливий, сенс має тільки «значуща форма». Проте художня форма підвладна сприйняттю тільки витонченого, естетично вихованого розуму. Досягнення форми відбувається, як правило, інтуїтивно, і шлях до такого сприйняття або занадто короткий, або довгий.

Методична система формування образного мислення ставить основною задачею досягнення змісту твору через осмислення форми, в яку вкладена думка.

Чим раніше людина усвідомлює творчу силу добрих намірів, спрямованих на благо інших людей, тим раніше відкриються для неї секрети «роботи» інтуїції. Одночасно, абсолютно осмислено, у неї з'являється потреба в

самовдосконаленні. У мистецтві це може виражатися в потребі опанувати теоретичні знання або технічні прийоми зображення, пошуком власного стилю. Щоб навчання дійсно сприяло розвитку духовної культури особистості, необхідно допомогти дитині побачити в мистецтві спосіб пізнання світу, сховище мудрості, невичерпне джерело знань, таємниць всесвіту, можливостей створення нової реальності. Необхідно розкрити школяру потенціал мистецтва в пізнанні його психічних, духовних, художніх можливостей, показати шлях до самопізнання. У зв'язку з цим в систему включено також формування навичок візуального і естетичного сприйняття [74, с. 128].

Відомо, що естетичне сприйняття зв'язується з чуттєвим переживанням (колір, форма, звук). Проте чуттєві переживання, будучи складовою частиною сприйняття, не вичерпують його сутності, вони лише служать вищому естетичному переживанню, яке має духовний характер. Для естетичного сприйняття потрібний досвід, знання, запас відомостей, в контексті яких складається сенс твору. Тому подібне сприйняття і має характер інтерпретації.

Формувати здатність до естетичного сприйняття, означає виховувати здатність до внутрішнього представлення, до внутрішньої репродукції, відтворення твору в його смисловому значенні. Витвори мистецтва, як і інші культурні цінності, активізують усі елементи людської особистості, тому завдяки сприйняттю мистецтва поступово отримується емоційна культура людини. З іншого боку, формування образу починається із зорового відчуття. Людина бачить не лише очима, але і усім зоровим аналізатором в цілому. Гострота зору у кожної особистості своя. Пороги зорового сприйняття визначають тільки якість відчуття, якість же сприйняття залежить від досвіду, уміння бачити те, що необхідно побачити [96, с. 91].

У рамках методичної системи передбачено навчання баченню, інакше людина, втрачаючи дитячу сприйнятливність живої предметної дійсності, стикається з труднощами, що відносяться до сфери візуального досвіду, тобто просторового мислення. Розвивати візуальне сприйняття це означає – удосконалювати цілісне бачення. Крім того, в процесі розвитку сприйняття

удосконалюється така його якість, як вибірковість. Одночасно відбувається вивільнення від явища, що сковує його, званого константною бачення, через що людині відкривається безмежна радість всякий раз виявляти незліченну безліч відтінків кольорів і нескінченну різноманітність форм і ліній [99, с.72].

Справжня методика дозволяє систематично удосконалювати уміння бачити, збагачуючи тим самим зорове сприйняття школярів. Цьому служить система завдань на формування умінь спостерігати, уявляти, узагальнювати і «схоплювати» цілісно, вибудовувати асоціативні ряди зорових образів; вправ на тренування парадоксального бачення, пов'язаного з численними зоровими ілюзіями, що народжує у дітей внутрішній імпульс упізнати що-небудь нове, навчитися чому-небудь.

Поступово, крок за кроком, саме таким чином відкриваються можливості образного мислення, що дрімають, прокладаючи шлях до сприйняття складної, емоційної, інформації художнього твору, коли можна сказати: «побачити означає пережити». Художньо-образотворча діяльність молодшого школяра має два взаємозв'язані аспекти: естетичне сприйняття витворів мистецтва і самостійну образотворчу діяльність. У молодшому шкільному віці віддається пріоритет самостійної образотворчої діяльності, стратегії – сприйняття. При створенні методичної системи, націленої на формування мислення, ставиться завдання – не зводити художню діяльність лише до одного її виду (створенню нової дійсності або сприйняття її). Давши завдання створити композицію на тему, не підготувавши учня до досягнення твору, ми тим самим знижуємо ефективність творчого завдання [99, с. 86].

Цим пояснюється чергування бесід про художників і їх картини, що забезпечують осмислене сприйняття картини в усьому багатстві її форми і змісту, і занять по створенню самостійних композицій на тему. Ілюстрація витворів іншого мистецтва, припускаючи розуміння мови цього мистецтва, вчить «польоту образної думки» його автора, відточуючи тим самим здатність будувати свій образ. Послідовність в чергуванні сприйняття і творення принципово важлива. Таким чином, само сприйняття збагачується творчою

діяльністю, а робота із створення образу – спостереженням за досвідом їх створення. Велика роль в розвитку здібностей, з яких складається продуктивне образне мислення, відводиться уроку, який за своїм типом є «майстерня мислення». На цих уроках діти вчаться відкривати нові способи зародження думки; через алегорію, метафору; вчаться працювати з матеріалом літературознавства, освоюють навички різних видів інтерпретації, виконують вправи, що дають можливість дивитися на предмет під різними кутами зору, схоплювати ідею і шукати свій погляд на розкриття теми, ідеї.

Для реалізації системного підходу в розвитку дитини засобами образотворчого мистецтва важливими є наступні положення [81, с. 94-103]:

- дитина має бути в центрі освітнього процесу;
- однією з вирішальних передумов формування особистості є орієнтація завдань на самопізнання і самовдосконалення;
- індивідуальний підхід до учнів повинен враховувати їх домінуючий спосіб мислення;
- від змісту предмета як суми знань необхідно перейти до змісту, що відкриває можливість до перетворення себе;
- розуміння мистецтва повинно служити усвідомленню необхідності в нескінченному вдосконаленні;
- від обов'язку малювати і слухати необхідно перейти до задоволення подорожувати у світ вічних істин;
- місія учителя – допомогти дитині відбутися як особистості.

Усе вищесказане в стислій формі виражено в послідовно вирішуваних завданнях навчання – найважливішому елементі методичної системи.

2.3. Організація формування образного мислення молодших школярів засобами образотворчого мистецтва

Методична система формування у молодших школярів образного мислення засобами образотворчого мистецтва передбачає виконання наступних завдань: завдання на розвиток розумових здібностей, завдання, пов'язані із створенням виразного образу, тобто безпосередньо з образотворчою діяльністю дитини і розвитком духовних якостей особистості. Покласно ці завдання можна сформулювати наступним чином:[86;67]

1клас:

а) дати уявлення про те, як художник відображає світ, вчити ставити питання;

б) формувати розумові здібності і навички роботи з різними художніми матеріалами;

в) переконати дитину в необхідності прояву дружелюбності в усіх аспектах життя.

2клас:

а) дати уявлення про те, як художник передає своє відношення до світу у своїх творах, в різних видах образотворчого мистецтва, вчити ставити питання і самостійно знаходити на них відповідь;

б) формування умінь в передачі своїх почуттів засобами кольору, ліній, композиції;

в) привести молодшого школяра до усвідомлення життєвої необхідності будувати свої стосунки зі світом з позиції доброти.

3клас:

а) дати уявлення про те, якими думками ділиться художник з глядачами, створюючи свої творіння, учити ставити питання і відповідати на них, використовуючи мистецтвознавчі терміни;

б) формування умінь виражати думку засобами образотворчого мистецтва;

в) надати дитині можливість насолоджуватися спілкуванням з мистецтвом і випромінювати щастя від усвідомлення краси світу.

4клас:

а) розкрити можливості мистецтва, зберігати для нащадків картини життя людини упродовж тисячоліть;

б) формування уміння створювати образ людини і його оточення відповідно до епохи, творити образ самого часу;

в) дати уявлення про те, що образотворче мистецтво дозволяє вглядітися в минуле людства, осмислити його сьогодення, зрозуміти майбутнє, таким чином знайти своє місце у цьому світі.

Найважливішим елементом процесу формування образного мислення школярів є образотворче мистецтво. В даному випадку воно розглядається як засіб розвитку.

Для успішного вирішення проблеми формування гармонійно розвиненої особистості необхідно у рамках освіти досягти виконання дуже важливої умови: надання дітям можливостей для розвитку повного розумового потенціалу. У зв'язку, створення в школі атмосфери різнобічного розвитку, коли активізація лівопівкульних компонентів мислення урівноважується стимуляцією образного мислення [4, с. 103].

Відомо, що нині у школярів усіма силами активізується виключно логічне мислення. Це робиться з такою старанністю, що навіть ті учні, які мають наочно-образний тип мислення, відриваються від його наочної основи. Ця позиція спирається на існуючу точку зору, яка підкреслює, що надмірне захоплення наочністю гальмує формування інших форм мислення. В той же час учні з аналітичним складом розуму втрачають можливості опанувати в належній мірі чуттєву сторону пізнання світу.

Дане питання актуальне у зв'язку з тим, що останнє десятиліття найсерйознішим чином педагогічна думка звернена до питань розуміння природи творчого мислення. Якщо в процесі навчання не повною мірою використовується потенціал правої півкулі (тобто образне мислення, уява та

інтуїція), це позначається на рівні розвитку творчого потенціалу людини. Відсутність здатності мислити образно, асоціативно, бачити одночасно предмет або явище з різних сторін, а також небагатий запас зорових образів в розумовому багажі, виражається в незадоволенні самих дітей плодами своєї образотворчої діяльності. Таким чином, проблема підвищення потенціалу образного компонента мислення в процесі навчання і усієї життєдіяльності людини вимагає свого рішення.

З огляду на те, що образне мислення і мистецтво взаємозв'язані і взаємообумовлені, відносна рівновага в розвитку обох стратегій мислення може бути досягнута в результаті цілеспрямованого розвитку правопівкульних компонентів мислення на заняттях мистецтвом. Рішення цієї задачі бачиться в приведенні механізмів образного мислення в дію за рахунок залучення величезного арсеналу засобів, що містяться в надрах образотворчого мистецтва, потенціал якого сьогодні недостатньо використовується у викладанні [79, с. 38].

Там, де упущений момент мимовільного входження в мистецтво, існує проблема як вивести учня із стану невідання, привести його до пізнання; цей процес може стати реальністю тільки через свідоме зусилля. У зв'язку з чим, навчаючи дитину, необхідно вже з початкової школи не лише озброювати її навичками естетичного сприйняття, мислення, спостережливості, але і довести до її свідомості, де і як це може згодитися в житті.

Звернення до мистецтва не лише в цілях художнього виховання, але і формування мислення не випадково: в самій його пізнавальній функції наявна можливість досягнення істин, ідей і вражень, логічно недоказових. Тобто розвинене образне мислення, що лежить в основі інтуїтивного пізнання, є запорукою розуміння самого мистецтва. Хоча ця теза ні у кого не викликає сумніву, образотворче мистецтво більше служить освіті, ніж розвитку. Самостійне проникнення учнями в таємниці думки замінюється прийняттям суджень, що транслуються учителем. Слід зазначити, що сьогодні мистецтво, виходячи зі своєї виховної і естетичної функції, сприяє формуванню смаку, орієнтації школярів на істинні людські цінності, служить пробудженню творчого

начала, розвитку образотворчих здібностей. Суть даного процесу полягає в тому, щоб розширити діапазон взаємодії школярів з мистецтвом на підставі його багатофункціональності, і більшій мірі сприяти формуванню мислення, необхідного багато в чому для розуміння мистецтва.

Підхід до викладання образотворчого мистецтва з позиції пізнавально-евристичної функції зобов'язує використовувати методи, що дозволяють ставити учнів в ситуацію, яка спонукає до «відкриттів», і це неминуче спричиняє за собою активізацію розумового процесу. Йдучи від «осяяння» до формулювання правил і законів, школярі осягають мову мистецтва, засоби художньої виразності, і осмислено застосовують їх на практиці, як в тлумаченні картин, так і у власній образотворчій діяльності [51, с. 109].

Сприйняття мистецтва відбувається за законами спілкування, комунікації із зворотним зв'язком, тобто досвід художника, зафіксований в творі поповнюється досвідом глядача, збагачуючи тим самим сенс самого твору. Тут потрібне володіння і автором, і глядачем загальним кодом, під яким розуміється знання мови з його умовностями, «володіння яким у автора визначається рівнем майстерності, у глядача рівнем художньо-естетичної культури» [58, с.33] Тому спілкування з витвором мистецтва, що вимагає філософського осмислення базується на зачатках дослідницької роботи.

Емоційні і вольові зусилля при добуванні знань позначаються на їх міцності. Розуміння приходить з умінням мислити, відчувати, співпереживати. Виходячи зі сказаного основними цілями і завданнями, що вирішуються в освітньому процесі у рамках організації процесу формування образного мислення, є [44, с. 68]:

- забезпечення втілення в життя головної мети художньої освіти – формування духовної культури особистості, залучення до загальнолюдських цінностей;
- підвищення рівня значущості чуттєвого пізнання світу в процесі навчання і виховання школярів; розширення направленості змісту навчального предмету «образотворче мистецтво» на активний розвиток у школярів потенціалу

образного мислення, що лежить в основі інтуїтивного пізнання світу, творчого і художнього мислення для збагачення і розширення усвідомлюваної картини світу, глибшого розуміння мистецтва, самопізнання і самовдосконалення.

Судячи з перерахованих цілей, необхідно забезпечити виконання слідуючих завдань:

- залучення школярів до цінностей вітчизняної і зарубіжної художньої культури, кращим зразкам класичного і сучасного мистецтва живопису з акцентом на виявленні: а) змістовної сторони багатозначного образу; б) образу як ідеальної форми;

- пробудження у школярів певного потенціалу образного мислення для ефективного використання його в пізнанні світу і мистецтва; формування грамотного глядача, здатного вступити з твором мистецтва в діалог, в основі якого лежить емоційне сприйняття, збагачене знанням, уміння бачити багатозначний і багатовимірний образ, особистий духовний досвід.

Реалізація змісту системи навчання передбачає формування відношення до образотворчого мистецтва, формування потреби в повноцінному спілкуванні з мистецтвом, формування навичок самостійної художньої діяльності. Завдання розвитку духовної культури школяра, що розглядаються в руслі розвитку сучасного суспільства і світового культурного процесу в цілому, рахуємо, необхідним здійснювати на основі наступних методологічних принципів [43, с. 138]:

- викладання образотворчого мистецтва як синтезу пізнаваного, способу пізнання і засобу самопізнання (дослідження людиною самого себе);

- викладання образотворчого мистецтва як естетичного явища на основі його пізнавально-евристичної, комунікативної, інформаційної, виховної, естетичної функції (кожен урок служить розширенню свідомості, формуванню творчого духу та ціннісних орієнтацій);

- викладання мистецтва методами, заснованими на використанні здатності до образних уявлень, здатності до сприйняття багатозначного контексту;

- включення в програму по мистецтву максимально широкого діапазону художніх творів різних стилів і національних традицій з опорою на вітчизняну культуру; залучення до ілюстрації матеріалу, що несе в собі зразки високої духовності і образності;

- впровадження особисто-орієнтованої методики художньої діяльності, заснованої на індивідуалізованому підході до особливо обдарованих дітей.

Цей погляд на вирішення проблеми цілеспрямованого розвитку образного мислення засобами образотворчого мистецтва передбачає наступні види художньої діяльності [47, с. 38]:

- практична художня діяльність, здійснювана в ході роботи по освоєнню мови мистецтва і основ образотворчої мови при виконанні спеціальних завдань і вправ; при ілюстрації творів літературного жанру, створенні творчих робіт на задану і власну тему;

- теоретична художня діяльність, здійснювана в ході вивчення творчого досвіду професійних художників, дослідницької роботи; шляхом сприйняття витворів живописного мистецтва як художнього тексту, що вимагає активної співтворчості, душевної співучасті, глибинного переживання і особової інтерпретації.

Відповідно до поставлених завдань і для їх вирішення мистецтво в системі навчання виступає в трьох іпостасях: як спосіб пізнання дійсності, як об'єкт пізнання і як засіб самопізнання.

1. Образотворче мистецтво як спосіб пізнання.

Коли людина намагається пояснити собі, що є всесвіт. Так народжуються міфи, легенди, мистецтво. Мистецтво – це пізнання закономірностей людського життя і осмислення її досвіду; віддзеркалення певних зв'язків дійсності і властивостей людського суспільства. На відміну від наукового пізнання мистецтво відкриває такі сторони життя, які неможливо досягнути раціональним шляхом. Це торкається чуттєвої або духовної сторони життя людини, тих аспектів дійсності, які знаходяться за межами розуму [46, с. 16].

2. Образотворче мистецтво як об'єкт пізнання складається з досвіду художника, безпосередньо витворів мистецтва, що зберігають найбагатшу інформацію, і досвід сприйняття мистецтва.

Об'єктом пізнання, передусім, є досвід художника, в нім зберігається знання про саму людини-творця. Вдивляючись в особистості великих майстрів, можна напевно дізнатися, що є людина, здатна до найтоншого психологічного проникнення в дійсність, має масу спостережень, має гостроту художнього зору, здатний мислити образно, вести пошук нової реальності. На прикладі життя і діяльності окремих художників можна простежити, які мотиви спонукають людину до творчості; які стимули примушують працювати творчу думку. Роль художника-мислителя сьогодні в суспільстві особливо велика [34, с. 22].

Головне завдання – навчити школярів стежити за тим, як пізнає світ художник, як виникає, формується його думка. Отже, завдання педагога полягає в тому, щоб, пробудивши внутрішній потенціал, направити роботу мислення учнів в тому ж напрямі, якому рухається думка художника – творця.

3. Образотворче мистецтво як засіб самопізнання.

Скільки існує мистецтво, стільки часу триває процес пізнання людиною самого себе. Велика місія мистецтва і полягає в тому, щоб залучити людину в процес самопізнання, вивести його до розуміння необхідності в постійному вдосконаленні. Мистецтво здатне надати для цього кращі зразки людської думки, досконалості фізичної краси, духовного змісту [12, с. 160].

Оскільки йдеться про формування мислення, принциповим стає питання вибору методів керівництва розумовою діяльністю дитини, причому, з розумінням того, що не усі вони приводять до ефекту розвитку.

Слід констатувати, що у філософії, психології під розвитком розуміється безповоротна, спрямована, закономірна зміна матеріальних і ідеальних об'єктів.

Говорячи про становлення індивіда і, передусім, його психіки, правомірно звертатися до терміну «формування». Процес формування знаходиться в нескінченній залежності як від зовнішніх умов – впливи соціального середовища, системи переконань, цінностей, кола інтересів людини, так і

внутрішніх якостей психіки природних нейрофізіологічних задатків, розвитку регуляторних процесів (емоцій, почуттів, вольових якостей). Вирішальну роль в цьому процесі відіграє навчання.

Під розвитком мислення в психології розуміється вдосконалення здібностей до різних його форм – логічного мислення і образного. Відносно раціонально-логічного мислення розвиток передбачає засвоєння системи послідовних розумових дій, де рух від загального до окремого формує у дитини уміння володіти повноцінною абстракцією і спирається на поняття при подальшому аналізі конкретних емпіричних явищ [20, с. 121].

Що стосується образного компонента мислення, то при його формуванням розуміється культивування здатності операцій образними уявленнями, здібності одночасно уловлювати відразу декілька зв'язків між предметами або явищами (характерна ознака багатозначного контексту), що в результаті також веде до володіння ефективними прийомами розумової роботи.

Помітимо, що уміння схоплювати цілісно, помічати в різних на вигляд предметах або явищах схожість є однією з основних властивостей розуму. Ця здатність закладена самою природою, її можна пробудити, поставивши людину в умови, в яких з'являється бажання глибоко проникнути в суть речей. У вищезгаданих цілях на кожному уроці необхідно створювати умови для самостійної розумової роботи учнів, у тому числі і уроках мистецтва. При цьому учень повинен зазнавати деякі утруднення, інакше думка не розвивається, стає в'ялою або взагалі не проявляє себе.

Зупинимося спочатку на загальних дидактичних методах, що використовуються в педагогічній практиці. Відповідно до дидактики методи навчання – це способи спільної діяльності учителя і учня, спрямовані на досягнення ними освітніх цілей. Причому метод може бути як способом діяльності, так і способом її організації [62].

В цілому в педагогічній психології усі методи, що стосуються інтелектуального розвитку дитини, поділені на дві категорії:

1. Традиційний метод, за яким стоїть пояснення учителя, його розповідь і показ алгоритму дії, що вимагає від школярів в результаті навчання викладу отриманих знань і відтворення засвоєних способів дії.

2. Проблемний метод дозволяє ставити дитину в ситуацію добування знань, самостійних відкриттів в досягненні різних законів.

Переваги проблемного методу сьогодні очевидні. Тому ми зосередили увагу на продуктивних методах навчання, що умовно діляться на когнітивні і креативні методи. Когнітивні методи учбового пізнання ведуть до розвитку самостійного мислення, сприяють виробленню уміння вибирати ефективні прийоми роботи з пізнавальними об'єктами. Вони включають методи емпатії, смислового і символічного бачення, методи порівняння і евристичних питань, евристичного спостереження, метод гіпотез і так далі. Креативні – в тій же мірі орієнтовані на створення учнями особистого освітнього продукту, але пізнання в цьому випадку відбувається «по ходу» власної творчої діяльності, створення цього продукту [61, с. 138].

Для того, щоб уміло використовувати ці методи в спілкуванні і розвитку дітей, передусім, необхідно чітко усвідомлювати, який освітній продукт очікується отримати від дитини на конкретному уроці або при виконанні конкретного завдання. Виходячи із специфіки предмета «Образотворче мистецтво», специфіки самого образного мислення, його чуттєвої основи, слідую починати з формуванням мислення, для якого пошукові методи є найбільш ефективними, розвивати ще емоційну і духовну сфери дитини. У зв'язку з цим, важливо, щоб бажання досягти високих результатів в досягненні освітніх цілей поєднувалося з обережністю і делікатністю у використанні можливостей кожного методу.

Розглядаючи суть методів навчання, що впливають на пізнавальні і креативні процеси (по термінології І. Матюгіна), виявляючи їх здібності «забезпечував створення учнем особистого продукту освіти як еквіваленту власного освітнього продукту» [64, с.50], вважаємо за можливе адаптувати їх до розвитку чуттєвого мислення.

Метод емпатії плідно використовується в різних методиках навчання мистецтву. Дитина за допомогою чуттєво-образних уявлень намагається пізнати, відчувати об'єкт, що вивчається, як би зсередини. Цей метод спирається на ідею про те, що людина і навколишній світ є єдине енергетичне ціле.

Психологи, услід за П. А. Флоренським, що розпочав цей підхід до навчання, відмічають, що таким чином у дитини розвивається здатність мислити і розуміти предмети і явища з різних точок зору; мислити і відчувати одночасно. Метод пізнання в даному випадку визначається пізнаванням об'єктом. Точніше: метою пізнання виступає «просторове» розширення [74, с.132]. Це один з найбільш ефективних методів розвитку чуттєвого мислення.

Метод символічного бачення є способом тлумачення, поясненнями реальності. Символ як глибинний образ реальності, що містить в собі її сенс, виступає тут засобом пізнання. Розумова діяльність зводиться до відшукування зв'язків між зображенням і значенням.

Метод порівняння дозволяє вчити дітей задаватися питаннями, на що схоже, що нагадує; що в цих об'єктах є загальним, що їх ріднить; що означає порівнювати і чи усе піддається порівнянню.

Освоєння прийомів розумової діяльності, вдосконалення розумових здібностей і реалізація їх в практичній діяльності здатні робити окремі уроки у рамках «майстерні мислення».

Теоретичний аналіз методів навчання переконує в тому, що традиційні методи в застосуванні до навчання мистецтву, спрямовані в основному на сприйняття однозначного контексту, не зменшують труднощі на шляху до розуміння мистецтва, створюють інертність мислення. В той же час є методи, які дозволяють відмовитися від способів піднесення учням знань в готовому вигляді, допомагають їм відкривати нові шляхи пізнання, ведуть до оволодіння новими здібностями в розумовій діяльності [66, с. 92].

Сьогодні художня освіта розглядається як процес оволодіння і привласнення людиною художньої культури свого народу і усього людства в цілому як один з найважливіших способів розвитку і формування цілісної

особистості, творчої індивідуальності, причому образне мислення має пріоритетне значення.

Система навчання, направлена на формування образного мислення школярів, в контексті духовно-морального розвитку особистості, має конкретно-методичний (предметний) рівень, тобто розглядається як сукупність методів і засобів, необхідних для реалізації змісту навчання і виховання у рамках одного предмета. Цей предмет «образотворче мистецтво» передбачає художньо-образотворчу діяльність школярів, що реалізовується на заняттях наступного виду: бесіди про художників і їх картини, уроки композиції, малювання на тему і ілюстрацію, що полягають безпосередньо в практичній образотворчій діяльності, уроки-тренінги, самоспостереження, об'єднані загальною назвою «майстерня мислення» [63, с. 77].

Процес формування образного мислення молодших школярів відрізняється своєю відтворюваністю, тобто має можливість застосовуватися не лише в початковій школі, але і в інших однотипних освітніх установах в центрах розвитку дитини, дитячих художніх школах; має стійкість результатів.

Процес формування образного мислення школярів складається з декількох частин – методик навчання, розроблених відповідно до завдань навчання і занять образотворчим мистецтвом:

- методики проведення уроків-бесід про художників і їх картини;
- методики проведення уроків композиції (на задану тему – або власну, включаючи роботу над пейзажем, натюрмортом, побутовими сценами);
- методика проведення уроків, спрямованих на ілюстрацію прочитаних творів усної народної творчості і літературної творчості народів світу;
- методики проведення уроків-досліджень, спрямованих на тлумачення картини, для досягнення її змісту і форми, її філософського сенсу, на самоспостереження - «майстерня мислення» [51, с. 104].

У кожній з 4-х складових методики навчання представлені: форми організації художньо-образотворчої і пізнавальної діяльності; прийоми і методи навчання; етапи; специфіка педагогічної діяльності в різні вікові моменти

навчання дітей; витвори образотворчого мистецтва для сприйняття і тлумачення; словник термінів, оволодіння яким рекомендується на кожному етапі навчання.

Паралельно з освоєнням знань мистецтвознавчого характеру може формуватися компетентність молодших школярів у сфері людинознавства, необхідного для конструктивної взаємодії з навколишнім світом і самим собою.

Змістова частина навчання включає [92;93]:

1. Осмислення суті мистецтва, його призначення, традицій, новаторства, стилів за допомогою бесід про художників і їх картини. Освоєння духовних і моральних багатств людства шляхом знайомства з творчим досвідом майстрів живопису різних країн і епох, виявлення «таємниць» їх майстерності, досягнення образів, створених їх кистю. Відкриття секретів, що лежать в області розуміння мистецтва, через творчість художників з їх здатністю по-різному прочитувати один і той самий твір, проникаючи в глибини людської душі. Осмислення ролі художника в житті суспільства.

2. Звернення в тематичному малюванні до сучасного життя у пошуках невичерпної духовної і фізичної краси. Самостійний пошук тем для втілення мовою образотворчого мистецтва. Самостійне відкриття законів композиції як способів передання думки і почуттів в образній, візуальній формі. Осмислене використання засобів художньої виразності при створенні художнього образу.

3. Самостійна образотворча діяльність, що виражається в ілюстрації творів поетичного, літературного жанру, народної словесної творчості. Звернення до першоджерел думки: осмислення філософських ідей, проблем морального самовдосконалення. Створення фантастичних образів на основі творів письменників-фантастів у рамках філософського осмислення суті буття.

4. Теоретична і практична робота, спрямована на виконання тренувальних вправ, на вдосконалення здатності до організації багатозначного контексту; завдань на освоєння прийомів аглютинації, схематизації, рекомбінації, гіперболізації, переорієнтації, таким чином, освоєння мови образотворчого мистецтва; розвиток перцептивного досвіду.

Знання мови образотворчого мистецтва складається [60, с. 17]:

- з розуміння ролі ліній, кольору, форми в створенні емоційно виразного цілого;

- знання прийомів творчого використання ліній в створенні виразного образу;

- уміння бачити фігури образотворчої мови.

5. Освоєння прийомів символізування як втілення мрії. Освоєння прийомів інтерпретації витворів живописного мистецтва, у тому числі засобами іншого жанру, прочитання змісту твору на рівні підтексту (звідси особлива увага до виразних засобів, дбайливе відношення до авторського задуму).

6. Самоспостереження виражається в осмисленні і розуміння кольору, ритму, симетрії, які будять ті або інші відчуття і почуття, у пошуках гармонії між загальним і приватним, природою і людиною, змістом і формою.

Програмний матеріал дозволять дитині поетапно усвідомити, що на зміну одному напрямку в мистецтві приходить інший, несучи з собою нову художню реальність, що проявляється в структурі художнього твору. Саме це дає можливість учням осмислено підходити до сприйняття творів живопису конкретного періоду, тлумачити їх на основі знань відповідної типологічної моделі побудови твору з її стійкою концепцією світу [66, с. 144].

У реалізації програмного матеріалу, що є найважливішою частиною методичної системи, максимально враховується своєрідність кожного вікового періоду, визначаються конкретні завдання навчання; відповідно до них визначається тематика уроків.

Тематика уроків своєю пізнавальною направленістю відповідає віковим особливостям школярів, служить засобом мотивації навчання, націлює на цікаву роботу, на тренування розумової діяльності.

Сутністю процесу навчання є [45, с. 1113]:

- 1) розумовий розвиток (формування образного мислення, розвиток уяви, якостей сприйняття, тренування образної зорової пам'яті);

2) формування культури психічних процесів (емоцій, вольових якостей), сприяючої переходу від зовнішньої мотивації навчання до внутрішньої морально-вольової саморегуляції;

3) формування духовної культури особистості.

Організація учбового процесу. Педагог має право на проектування уроку, моделювання учбового процесу, логіка яких залежить від учбового матеріалу, конкретних цілей і завдань. У учбовому процесі має місце як традиційний урок з постановкою мети уроку, сприйняттям нового матеріалу, виконанням тренувальних завдань на його засвоєння з наступним підведенням підсумків уроку, так і уроки з нетрадиційною структурою. До них відносяться: урок-образ, побудований за законами театрального мистецтва; ділова або рольова гра; урок-робота в «майстерні мислення», де учні вчаться думати, осмислено відпрацьовувати кожную розумову операцію, при цьому отримуючи задоволення від спілкування з мистецтвом [42, с. 61].

Серед прийомів навчання образного мислення засобами образотворчого мистецтва переважають [43, с. 113-164]:

1. Проведення бесід-відкриттів, метою яких є формування усвідомленого відношення учнів до навчання, спрямованого на збереження наявного у кожної людини потенціалу образного мислення і його подальшого розвитку засобами образотворчого мистецтва, у зв'язку з цим відкриття функцій мистецтва, його змісту, форми; формування позитивного відношення до предмета, що вивчається, через розкриття його розвиваючих можливостей; ознайомлення із завданнями кожного етапу навчання, перспективою особистого розвитку.

Прийом будується на включенні дітей молодшого шкільного віку в активне осмислення процесу навчання, використовується індуктивний метод пізнання, тобто знаходження закономірностей на основі зіставлення, порівняння фактичного матеріалу (результатів діагностики), необхідні для просування вперед. Це відповідає віковим потребам в активній розумовій діяльності, потребі в самопізнанні.

2. Організація художнього спілкування, комунікація за допомогою мистецтва. Процес навчання будується на діалозі учнів з мистецтвом і спілкуванні учнів між собою засобами образотворчого мистецтва.

Спілкування з приводу мистецтва доповнюється ще одним видом спілкування – комунікацією за допомогою мови мистецтва.

3. Аналіз закономірностей природи і осмислене перенесення їх в образотворчу діяльність. У основі прийому лежить відкриття учнями взаємодії і єдності форм, кольору, ліній в природі, що становлять гармонію світу. Методичний прийом дозволяє зв'язати основні смислові одиниці мови образотворчого мистецтва (лінію, колір, композицію з її ритмом, симетрією, асиметрією, контрастами) з уявленням про світ, його прояви і закономірності.

Прийом сприяє розвитку у дітей зорового сприйняття, раціонального і образного мислення; позитивно впливає на перенесення навичок сприйняття безпосереднього життя природи в її пластичних образах і формах на сприйняття витворів мистецтва, у власну образотворчу діяльність. І навпаки, знання мови образотворчого мистецтва сприяє естетичному сприйняттю природи і самої дійсності [49, с. 18].

4. Варіювання теми в різних способах втілення (жанрах, техніці виконання). Прийом відповідає проблемному навчанню, сприяє пошуку способів рішення завдань, випробуванню своїх можливостей. В процесі пошуку учні тренуються у баченні цілісному і детальному, сприйнятті багатозначного контексту, що сприяє розвитку гнучкості мислення, його широті, вдосконаленню вольової сфери через подолання труднощів у рішенні образотворчих завдань.

Прийом дозволяє навчити дітей бачити різні шляхи втілення задуму, подумки переводити зображення з однієї техніки виконання в іншу, з одного жанру живописного мистецтва – в інші, використовуючи для цього також різні символи, алегорії, метафори, що сприяє активізації художньо-образного мислення.

5. Інтерпретація як основа розуміння художнього твору. Саме інтерпретація сприяє усвідомленню того, що мистецтво зберігає в собі

колосальний досвід людський, дозволяє чуттєво зрозуміти досвід іншого індивідуального життя, підійти до духовного тлумачення будь-якого твору, маючи для цього власний досвід розуміння прекрасного [80, с. 61].

6. Створення образу як процес саморозкриття. Цей прийом полягає в тому, що глибоке знання виникає у момент повної тиші. Заняття творчістю – це не просте написання віршів або робота над картиною, цей такий стан, в якому людина намагається вивести на світло з підсвідомого новий образ, тобто трохи відкрити істину.

У навчанні молодших школярів образотворчому мистецтву переважають наступні форми роботи з учнями [12, с. 149-154]:

1) Організація рішення пізнавальних завдань (що вимагають рішення як теоретичним, так і практичним шляхом), суть яких полягає в створенні нових для учня знань або в засвоєнні нових способів рішення завдань, нових засобів пошуку знань або дій.

2) Спільний пошук виходу з проблемної ситуації. В результаті вирішення проблемної ситуації відбувається відкриття (засвоєння) нових знань і способів діяльності. Це сприяє пробудженню пізнавальної потреби, самостійному знаходженню знань і способів діяльності, прояву інтелектуальних можливостей, творчих здібностей і минулого досвіду.

3) Організація дослідницької роботи, яка полягає в рішенні запропонованого учителем завдання шляхом пошуку проблеми, вичленення закладених в ній протиріч, формулювання завдань, пошуку їх рішення.

4) Організація спілкування з приводу мистецтва з використанням технічних засобів навчання, відео- і аудіоматеріалів.

5) Заняття в «майстерні мислення», спрямовані на формування конкретних навичок, наприклад, робота з мистецтвознавчою літературою в руслі дослідницької діяльності, виконання завдань на тренування якої-небудь розумової здатності, оволодіння якимсь новим прийомом в створенні виразного образу.

Серед типів учбових завдань і вправ переважають [52, с. 127]:

1. Образотворча діяльність на задану тему з пошуком виразних засобів, найбільшим чином сприяючих передачі думки; виконання завдань з використанням різноманітних естетичних знаків, символів, алегорій, метафор.

2. Виконання завдань, суттю яких є ілюстрація творів різних видів мистецтва – поезії, літератури, музики.

3. Виконання завдань, в основі яких лежать різні підходи до самостійного тлумачення творів живопису, графіки, скульптури.

4. Робота над композицією: побутової сцени, натюрморту, групового портрета, пейзажу.

5. Робота над пейзажем: з опорою на словник алюзій.

Процес формування образного мислення засобами образотворчого мистецтва спрямований на те, щоб кожна дитина розвинула в собі чуттєве мислення, необхідне для розуміння краси природи і буття, розуміння мистецтва і самого себе, відкрила доступ до сприйняття нового досвіду і повнішого знання про мистецтво.

Індивідуальні потреби в занятті образотворчим мистецтвом для одних можуть полягати в підвищенні рівня індивідуальної майстерності; для інших – в оволодінні художніми знаннями; для третіх – в розвитку уяви, для четвертих – у вільній творчій діяльності [10, с. 8].

Орієнтація освітнього процесу на особистість учня, розвиток його художньої свідомості, становлення духовної культури робить можливим ширше розсунути рамки предмета, вийти на розвиваючі функції мистецтва, використовуючи його пізнавальний, комунікативно-інформаційний, концептуальний потенціал.

Висновки до другого розділу

Серед особливостей процесу формування у молодших школярів образного мислення засобами образотворчого мистецтва вирізняємо наступні.

Для вирішення питань, пов'язаних з цілеспрямованим формуванням образного мислення у школярів з урахуванням їх вікових можливостей і індивідуальних особливостей, для педагога виявляється необхідним знання способів стимуляції розумової діяльності. В той же час для самих учнів можуть стати корисними знання про свої можливості і бачення шляхів розвитку тих або інших здібностей.

Системність є найбільш перспективним напрямом вдосконалення учбово-виховного процесу і гарантом його успішності. Найважливіша особливість подібного підходу полягає в тому, що він забезпечує органічне злиття в єдиний комплекс усіх компонентів системи, що дозволяє одночасно вирішувати завдання навчання, виховання і розвитку.

Основними елементами процесу формування образного мислення є учні і педагог, цілі навчання, зміст навчання, організаційні форми процесу навчання, який будується так, щоб дитина побачила в предметі особовий сенс, усвідомив його роль у своєму розвитку. Саме це створює стійкість інтересу до предмета і перетворює зовні задані цілі діяльності на внутрішню потребу, схильність або прагнення. У цій методиці акцент робиться на формування образного мислення школярів засобами мистецтва в контексті духовно-морального розвитку особистості.

В основі розвитку розумових процесів лежать певні закономірності, спираючись на які можна вивести і обґрунтувати методи, що ефективно впливають на цей процес.

Висновки

Кваліфікаційна робота дозволила переконатися в доцільності підходу до навчання школярів художньо-образотворчої діяльності в цілях поетапного розвитку образного мислення молодших школярів.

Наукові дані показують, як потрібні такі форми навчання, які дозволили б навчити людину мислити більше продуктивно, які б сприяли вдосконаленню якості мислення. Добре розвинене образне мислення забезпечує спритність рук, необхідну будь-якому майстрові, фахівцям будь-якого профілю, впливає на витонченість вражень, особливо коли погоджено з логічним мисленням. Чуттєвий розум породжує творчу фантазію, яка дозволяє створювати образи досконалої форми і краси.

Розвинене образне мислення потрібне в першу чергу школярам як для повного засвоєння знань, так і для гармонійного розвитку особистості, забезпечення їх ресурсами психологічної стійкості. Тому проблема формування образного мислення у молодших школярів є актуальною.

Для успішного вирішення проблеми формування образного мислення засобами образотворчого мистецтва в контексті розвитку духовної культури особистості потрібна спеціально організовувана розумова діяльність, спрямована на виконання системи завдань з опорою на філософію, літературу, герменевтику, психологію.

В цілях активізації образного мислення потрібне звернення до ліній і символів, що показують різноманіття зв'язків між тим, що доступно спостереженню, і тим, що відноситься до області почуттів і ідей. Це допоможе як в досягненні витворів мистецтва, так і в самотійному створенні багатозначного образу. Використання метафори в якості важливого інструменту моделювання образів було б надзвичайно плідним в розвитку правопівкульної стратегії мислення.

Необхідно підводити дітей до бачення у витворах образотворчого мистецтва філософського сенсу. Таким чином, навчаючи дитину мистецтву створення образу, учити мислити, наповнювати думку духовним змістом.

Узагальнюючи результати дослідження можна сказати, нами досліджено, що:

1) Художньо-образотворча діяльність є основою для образного мислення, розглядається як ґрунт для його функціонування і вдосконалення.

2) Інтуїтивно-образний компонент мислення розвивається в результаті чуттєвого пізнання через встановлення смислових зв'язків в різноманітному конкретному матеріалі.

3) Подача цікавого матеріалу, сприяє розвитку у дітей спілкування з приводу мистецтва і засобами мистецтва.

Важливим завданням початкової школи поруч із передачею знань, формуванням умінь і навиків, виступає виявлення та розвиток здібностей учнів. Однією із творчих здібностей є здатність художньо-образного мислення. Виховання людини-творця, яка не стандартно мислить, легко вирішує виникаючі перед нею завдання, у постійно змінюваному сучасному світі, може бути вирішена, в результаті більш повного розкриття творчого потенціалу особистості, через розвиток художньо-образного мислення, що здійснюється в процесі образотворчої діяльності.

Отже, мета описаного нами процесу формування образного мислення молодших школярів засобами образотворчого мистецтва – це розвиток художньо-образного мислення молодших школярів, що виявляється в умінні створювати виразні художні образи у навчально-творчих роботах, визначення психолого-педагогічних особливостей, що впливають на ефективний розвиток художньо-творчих здібностей, під час уроків образотворчого мистецтва в початковій школі.

В результаті проведеного дослідження було обґрунтовано та підтверджено висновок про те, що розвиток художньо-образного мислення молодших школярів визначає та зумовлює розвиток інших художніх здібностей, активізує освоєння умінь та навичок молодших школярів.

На виконання образотворчої діяльності потрібен певний рівень розвитку художньо-образного мислення, який залежить від сформованості уявного

образу. У формуванні уявного образу беруть участь образи сприйняття, пам'яті, уявлень та уяви. Основою формування художнього образу є уявлення (образи пам'яті), яскравості яких сприяє слово, особливо художній опис. У дослідження дана характеристика довготривалих та короткочасних образів пам'яті та визначено специфіку їхнього прояву в малюванні у дітей.

Важливою умовою успішного вирішення проблеми розвитку художньо-образного мислення молодших школярів є встановлення тісного взаємозв'язку вироблення образотворчих знань, умінь, навичок та формування образного мислення молодших школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні проблеми розвитку творчих можливостей учнів: тези доповідей Всеукраїнської наукової конф., 18-20 жовтня 1994 р., Київ / відп. ред. С.О.Сисоєва. К.: ІСДО, 1994.С. 22.
2. Ананьев БГ. Сенсорно-перцептивная организация человека // Познавательные процессы: ощущения, восприятие / под ред. А.В.Запорожца, Б.В. Лом, В. Зинченко. М., 1982.С. 7-31.
3. Антонович Є.А. Художні техніки у школі : навчально-метод. посібник / Є. А. Антонович, В. І. Проців, С. П. Свид. К. : ІЗМН, 1997. 312 с.
4. Аршавский ВВ., Ротенберг ВС. Право на «провополушарный» образ мыслей // Человек. М.: 1991 № 4. С. 102-106.
5. Бандурка О.М.Основи психології і педагогіки [Текст] : підручник для вищ. навч. закл. МВС України; МВС України, Нац. ун-т внутр. справ. Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ,2003. 335 с.
6. Барташнікова І.А. Розвиток уяви та творчих здібностей у дітей 5-6 років: навчальний посібник [2-е вид., переробл.]. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2007. 64 с.
7. Бех І.Д. Особистісно-зорієнтоване виховання/ Бех І.Д. К. Школа, 1998. 204 с.
8. Белкіна Е. Від подиву до творчості: Естетичне виховання дітей засобами образотворчого мистецтва. // Мистецтво та освіта. 2005. № 2. С. 12 – 18.
9. Белкіна Е.В. Вчимося бачити прекрасне. К. : Ратибор, 1996. 74 с.
10. Боголюбов ЧС. Индивидуальный подход в процессе обучения учащихся изобразительному искусству. Краснодар, 1992. 27с.
11. Богуславский ГО. Воспитание духовности школьников в отечественной педагогике первой трети XX века [Сб. научн. трудов РАО «проблемы формирования духовности личности в педагогической теории и практике. М., 2000. 211с.
12. Бундева С.М., Рихтік Н.Я. Образотворче мистецтво: Навчально-наочний посібник. Одеса: Ярослав, 2003. 274 с.

13. Буряк Б., Буряк Н. Проблеми естетики та теорії мистецтва. // Образотворче мистецтво. 2003. № 3 – 4. С. 63 - 65.
14. Василевский А.К. Искусство и школа. М.: Мир. 2000.150 с.
15. Вейн А.М., Молдаванний ИВ. Специфика межполуслойного взаимодействия в процессе творчества. /Принципы метафоры. Интуиция, логика, творчество. М., 1967.264с.
16. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2001. 1440 с.
17. Вікова та педагогічна психологія [Текст]: метод. рекомендації / М-во освіти і науки України, Чернівець. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича ; Уклад. О.С. Тарновська, Н.М. Апетик. Чернівці : ЧНУ, 2003. 34 с.
18. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. /О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчу та ін. К.: Просвіта, 2001. 416 с.
19. Власова О.І.Педагогічна психологія [Текст] : навч. посібник для вищ. навч. закл. / О.І.Власова. К. : Либідь, 2005. 399 с. Бібліогр.: с. 395
20. Возрастная й педагогическая психология / Под ред. А.В. Петровского. М., 1979.С. 101-145.
21. Возрастная й педагогическая психология / Под ред. М.В. Гамезо. М.,1983.С. 220-231.
22. Возрастная и педагогическая психология [Текст] : хрестоматия: Для студентов высш. пед. учеб. заведений / Сост. И.В. Дубровина, А.М. Прихожан, В.В. Зацепин. М.: Академия, 2003. 367 с.
23. Возрастная и педагогическая психология: Тексты /Сост. и коммент. Шуаре Марта О. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1992.272с.
24. Володіна-Панченко Н.В. Уроки різнокольорового чарівництва / Н.В.Володіна-Панченко // Початкова школа. 1996. № 10. С. 26-29.
25. Волошина Н.Й. З теоретичних засад естетичного виховання учнів засобами мистецтва слова // Педагогіка і психологія. 2006. № 3. С.9 - 18.
26. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. М.: Знание, 1987. 215 с.

27. Выготский Л.С. Мышление и речь // Собрание сочинений в 6 томах. М.: Педагогика, 1982. Т2. С. 273.
28. Выготский Л.С. Психология искусства. М.: Педагогика, 1987. 341 с.
29. Гальперин П.Я. Психология мышления и учение о поэтапном формировании умственных действий //Исследование мышления советской психологии. М., 1966. С.44-51.
30. Головінський І. Педагогічна психологія [Текст] : навч. посібник для вищої школи; Ред. О. Сліпушко. К. : Аконт, 2003. 287 с.
31. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. К: Либідь, 1997, 376 с.
32. Гуменюк О.Є. Психологія інноваційної освіти: теоретико-методологічний аспект [Текст] : монографія; М-во освіти і науки України, Терноп. нац. екон. ун-т. Т. : Екон. думка, 2007. 385 с.
33. Демченко І.І. До проблем і перспектив образотворчого мистецтва, як навчальної дисципліни // Матеріали III Всеукраїнської науково-технологічної конференції „Етнос. Культура. Нація”. Збірник матеріалів. Дрогобич: ДДПУ ім. Івана Франка. 2002. Вип. 3. С.163-167.
34. Демченко І.І. Творчий розвиток учнів початкової школи засобами образотворчого мистецтва // Початкова школа. 2003. № 7. С.22-23.
35. Державна національна програма «Освіта. Україна ХХІ століття». К., 1994.
36. Довідник учителя художньо-естетичного циклу в запитаннях та відповідях /Упоряд. М.С. Демчишин. Х.: Веста: Видавництво «Ранок», 2006. 608 с.
37. Дубравська Д.М. Основи психології: навч. Посібник / Дубравська Д.М. Львів: Світ, 2001. 280 с.
38. Енциклопедія малювання. Пер. з англ. В.Середа / Гол. ред. М. Городецька. К.: Перо, 2007. 128 с.
39. Жукова С. Розвиток логічного мислення учнів початкових класів шляхом вивчення формальної логіки // Початкова школа. 2001. № 2. С. 47-52.
40. Жуликов А.В. Теоретические и методические основы преподавания изобразительного искусства в общеобразовательных учреждениях: Учебное пособие для студентов специальности 54.02.06 Изобразительное искусство

- и черчение и преподавателей профессиональных образовательных учреждений. Ростов н/Д, 2016. 259 с.
41. Задесенець М.П. Вікові особливості розвитку дітей і формування їх особистості. К.: Вища школа, 1978. 264 с.
 42. Зміст, дидактичні структури та методичне забезпечення уроків у початкових класах (психологічні та педагогічні аспекти): навчально-методичний посібник для студентів педагогічного факультету, керівництво до педагогічної практики / Коваль Г.П., Павелків Г.В, Деркач Н.І. та ін. Рівне, 2003.189 с.
 43. Кардашов В.М. Теорія і методика викладання образотворчого мистецтва: Навч. пос. К.: Вид. Дім «Слово», 2007. 296 с.
 44. Кириченко М.А. Основи образотворчої грамоти : Навчальний посібник. К.: Вища школа, 2002. 190 с.
 45. Конаржевський Ю.А. Аналіз уроку. Х.: Видавництво «Ранок», 2008. 336 с.
 46. Коновець С. Образотворче мистецтво, як засіб активізації дитячої творчості // Мистецтво і освіта. 2002. № 3. С.16 - 18.
 47. Коновець С.В Підготовка вчителя образотворчого мистецтва. Рівне, 2002. 75 с.
 48. Концепція “Нова українська школа”. URL: <http://nus.org.ua>.
 49. Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. 2004. №10. 32 с.
 50. Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах. К.: Плеяди, 2007. 53 с.
 51. Котляр В.П. Основи образотворчого мистецтва і методика художнього виховання дітей: навч. посібник. К.: Кондор, 2011. 200 с.
 52. Красовська О.О. Образотворче мистецтво з методикою викладання у початковій школі : навч. посібник. Львів : Новий Світ-2000, 2016. 292 с
 53. Крючкова В. А. Символи в образотворчому мистецтві. М. 2003.388с.

54. Курінша В. І. Дидактичні ігри на уроках образотворчого мистецтва // Початкове навчання і виховання. 2006. № 19 - 21. С. 53 – 55.
55. Кутішенко В. П. Психологія розвитку та вікова психологія: практикум: навч. посіб. К.: Каравела, 2009. 448 с.
56. Кучерявий І.Т. Творчість – основа розвитку потенційних джерел особистості: навчальний посібник. К.: Вища шк., 2000. 288 с.
57. Кучерявий О.Г. Педагогіка і психологія дитячої творчості: Аспект самоформування вмінь організовувати творчість дітей: навчальний посібник. К., 1998. 156 с.
58. Лихвар В.Д. Виховний потенціал образотворчої діяльності // Початкова школа. 2004. С. 32 - 34.
59. Лук А. Н. Мышление и творчество. М.: Политиздат, 1976. 144 с.
60. Любарська Л. Тлумачний словник термінів з образотворчого мистецтва // Початкова школа. 2004. № 12. С. 15-19.
61. Масол Л. М. Методика навчання мистецтва у початковій школі: Посібник для вчителів. Х.: Веста: Видавництво «Ранок», 2006. 256 с.
62. Масол Л. Методика навчання інтегрованого курсу "Мистецтво" у 1-2 класах ЗЗСО на засадах компетентнісного підходу. Навчально-методичний посібник.
URL:https://www.geneza.ua/sites/default/files/productimages/Metodyky/Masol_Mystetstvo_Metodyka.pdf
63. Масол Л.М. Методика навчання мистецтва у початковій школі. Х.: Ранок, 2006. 130 с.
64. Матюгин И., Рыбникова И. Методы развития памяти, образного мышления, воображения. Волгоград, Изд-во «Эйдос», 2000. 52с. 258.
65. Матюшкин АЛЛ, Проблемные ситуации в мышлении и обучении. М., 1972.208с.
66. Машан Л. М. Методика навчання мистецтва в початковій школі. К. Ранок, 2006. 254 с.

67. Мірчук М., Мірчук З. Уроки образотворчого мистецтва // Початкова школа. 2005. № 5. С.26 - 27.
68. Нова українська школа: poradник для вчителя / за заг. ред. Н. М. Бібік. Київ: Літера ЛТД, 2018. 160 с.
69. Новий Державний стандарт початкової освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018р.
70. Пасічний А.М. Образотворче мистецтво. Словник-довідник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2003. 216 с.
71. Полуянов Ю. А. Воображение и способности. М.: Педагогика, 1992. 168 с.
72. Полякова Г.А. Образотворче мистецтво. 1-7 кл. / Г. А. Полякова Х. : Скорпіон, 2001. 157 с.
73. Рожкова ЕЕ. Изобразительное искусство в начальной школе. М., 1980. с.333.
74. Роменець В.А. Психологія творчості: навчальний посібник. для студентів вищих навчальних закладів. К.: Либідь, 2001. 286 с.
75. Ротенберг В.С. Психологические аспекты изучения творчества / В.С.Ротенберг // Психология художественного творчества: хрестоматия / [сост. К. В.Сельченко]. Мн.: Харвест, 1999. С. 569-593.
76. Савчин М. В. Вікова психологія: навч. посіб. К.: Академвидав, 2005. 360 с.
77. Сатаров А.Г. Развитие чувства ритма как базы осознанного эмоционального восприятия изобразительного искусства школьников //В сб.: Вопросы истории, теории и методики преподавания изобразительного искусства. Вып. VI. М.: МПГУ, 2005. С. 162-167.
78. Сатарова Л.А. К вопросу о формировании духовной культуры школьника // Педагогика. 2004, .М-Б. С. 46-51.
79. Саторова ЛА. Изобразительное искусство как средство формирования образного мышления школьников: Монография. Издательский дом «Астраханский университет», 2004. 226с.
80. Саторова ЛА. Интерпретация как способ активизации образного мышления школьников // «Изобразительное искусство в школе».2004. с.56-64.

81. Саторова ЛА. О системном подходе к формированию образного мышления школьников // Сб. научн. трудов кафедры философии МПГУ: Актуальные проблемы социогуманитарного знания. вып. XXI V. М.: изд-во «Прометей», 2004. СЛ 72-181.
82. Сафонов БВ. Методические вопросы формирования духовного мира личности. М, 1975. С.58-64.
83. Семенов Н.И., Степанов С. Ю. Рефлексія в організації творчого мислення і саморозвитку особи / Питання Психології. 2003, №2, с.35-42.
84. Сирота В. Художньо – прикладна спрямованість образотворчого мистецтва в школі // Мистецтво та освіта. 2002. № 4. С.23 - 27.
85. Сокольникова Н.М. Методика преподавания изобразительного искусства. М.: Академия, 2013. 256 с.
86. Типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти під керівництвом Р.Б.Шияна. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalniprogrami/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli>
87. Типова освітня програма початкової освіти цикл І (1-2 класи)/ під керівництвом Р.Б.Шияна. Режим доступу: <http://nus.org.ua/news/opublikuvaly-typovi-osvitni-programy-dlya-1-2-klasivnush-dokumenty>
88. Ткач С.К., Мельник В.М. Образотворче мистецтво: Навчально-наочний посібник. Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2001. 287 с.
89. Упатова І. Сутність і зміст уроків образотворчого мистецтва в психолого-педагогічних дослідженнях // Педагогіка і психологія : Зб.наук.пр. Харків: 2004. Вип.26. 4.1. С. 60 - 68.
90. Шерехов ЕВ. Художественный образ и искусство//Вопросы истории, теории и методики преподавания изобразительного искусства. Вып. 1 . Сб. статей. М., 1996. 455 с.
91. Шошенлоэр Г. Рисунок и образ в гештальттерапии. СПб.: Новый Импульс, 2001. 219 с.

92. Шестобуз О.С. Образотворче мистецтво з методикою викладання в початкових класах: навч.-метод. посібник. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. 140 с.
93. Шестобуз О.С. Образотворче мистецтво з методикою навчання : навч. посібник. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2016. 232 с.
94. Шпаків Л.В. Проблема духовності і інформаційна культура". Культурологія. 2000, №2. С.233-257.
95. Юрченко А.І. Розвиток творчості молодших школярів на уроках мистецтва у початковій ланці // Рідна школа. 2004. №3. С.19 – 20.
96. Якиманская И.С. Развитие пространственного мышления школьника. М.: Педагогика, 1980. 240с.
97. Яновська Н. Мистецтво навчання або навчання через мистецтво // Початкова школа. 2005. № 9. С. 47 - 49.
98. Яремків М., Кругляк О. Мистецтво: види, жанри. Словник-довідник образотворчих термінів. Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. 80 с.
99. Яремків М.М. Композиція: творчі основи зображення. Навчальний посібник. Тернопіль : Підручники і посібники, 2005. 112 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Функції загальної мистецької освіти

Уроки образотворчого мистецтва

Тема: Море хвилюється раз, море хвилюється два, продовжуються дива.

Ескізи декорації до «Казки про царя Салтана»

Мета:

Навчальна:

-Формування вмінь передавати на малюнку чарівний світ природи засобами кольору, познайомити дітей з поняттями «марина» та «мариніст», ознайомлення із репродукціями картин художників-мариністів; вдосконалювати навички роботи з фарбами;

Розвивальна:

- Розвивати образне мислення; розвивати спостережливість, зорову пам'ять, уяву, моторику рук, творчі навички;

Виховна:

-Виховувати інтерес до образотворчої діяльності, естетичний смак., виховувати естетичне сприйняття навколишнього світу, творчий підхід до виконання роботи; охайність під час роботи з фарбами, зацікавленість пейзажними творами образотворчого мистецтва., любов до природи, поезії.

Обладнання: підручник «Мистецтво» Л.М. Масол, О.В. Гайдамака, Н.В. Очеретяна ; ТЗН, презентація, ілюстрації, роздатковий матеріал (медалі та наклейки)

Тип уроку: комбінований

Клас: 3

Терміни:

Пейза́ж – жанр в образотворчому мистецтві, в якому об'єктом зображення є природа

Колорит - гармонійне поєднання кольорів.

Марина - пейзаж на якому зображено море.

Мариніст—художник, що зображає марини (картини морського пейзажу)

Хід уроку

1. Організація класу до уроку.

1.1. Створення психологічного комфорту в класі.

- Доброго дня! А зараз я запропоную вам завдання, а ви повинні зробити те, що в ньому сказано, якщо звичайно воно Вас стосується.

1. Всі дівчатка - підніміть праву руку
2. Всі хлопчики - підніміть ліву руку.
3. Ті, кому виповнилось 8 років –встаньте.
4. Кого звуть Софія, підніми обидві руки.
5. Хто вранці зробив зарядку, потягніть руки догори.
6. У кого в імені є літера А, витягніть руки перед собою.
7. Хто сьогодні прокинувся з чудовим настроєм, плесніть в долоні.
8. Хто любить маму, посміхніться.

1.2. Перевірка готовності учнів до уроку.

- На цьому уроці вам знадобляться тільки альбом, фарби, палітра, пензлик і стаканчик з водою, серветки, простий олівець, а все інше попрошу сховати у портфелі. *(все готується на перерві)*

2. Актуалізація опорних знань учнів.

2.1. Вступна бесіда.

- Послухайте уважно вірш

- *Вітер по морю гуляє і кораблик підганяє*

Він біжить по бурунах на розкритих парусах

Мимо острова Буяна в царство славного Салтана

- Про що мова йде в другій частині вірша?(про царство царя Салтана)

- Чи здогались ви з якої казки взяті рядки вірша? (Казка про царя Салтана)

- Так, справді. А що вам відомо про цю казку? (це казка Про царя Салтана, про його славного й могутнього сина богатиря-князя Гвідона Салтановича та про прекрасну царівну Лебедичу, а ще про небачені в світі дива. Там змальовані прекрасні морські пейзажі)

- Діти, пригадайте а що ж таке пейзаж? (**Пейза́ж** - жанр в образотворчому мистецтві, в якому об'єктом зображення є природа)

- Так справді. А зараз пригадайте які кольори ми називаємо ХОЛОДНИМИ? (синій, фіолетовий, зелений).

- Молодці. А які кольори відносяться до ТЕПЛИХ? (жовтий, помаранчевий, червоний)

- Дякую за відповіді! А що таке колорит? (**Колорит** - гармонійне поєднання кольорів)

2.2 Створення проблемної ситуації.

Про що саме йтиме мова на уроці - здогадається, розгадавши цікаву загадку.

Його не вичерпав нікому,

І не засипати піском,

На ньому не зробити стежку,

Щоб іти пішком.

Воно безкрає, синє,

А хвилі все біжуть,

І кораблі красиві,

По водній гладі йдуть.

-Отже, хто відгадав?(море)

- Молодці діти, а за допомогою яких слів ви зрозуміли, що мова йде саме про море? (пісок, синє, хвилі, кораблі, водна гладь)

2.3. Оголошення теми і мотивація навчальної діяльності учнів.

Молодці! Отже, сьогодні на уроці ми помандруємо до моря, помилуємося його красою , будемо вчитися відчувати настрій моря та зображувати морський пейзаж.

Тема уроку «**Море хвилюється раз, море хвилюється два, продовжуються дива**». (роздрукована на дошці)

3. Вивчення нового матеріалу.

3.1. Розповідь учителя.

-Хто хоч раз опинився на березі моря, вже ніколи не забуде цей неповторний краєвид, шепіт хвиль, його подих. Море зачаровує своєю красою, неповторністю. Таємниче, мінливе, неосяжне – воно хвилює душу, не залишаючи людину байдужою. І не тільки поетів, але й художників.

Краса і сила моря завжди захоплювала художників, надихала їх на творчість. Одні зображували море спокійне й лагідне, інші – передавали негоду, з темними хмарами, дощем і вітром, що здіймає високі важкі хвилі.

-*Пейзаж на якому зображено море, називається Мариною, а художників, що зображують море, називають **мариністами**.*

Дивлячись на морські пейзажі, створені мариністами, помічаємо багатство кольорів та відтінків, застосованих ними, щоб створити справжнє диво.

- Неперевершеним художником морської стихії є художник Іван Костянтинович Айвазовський. Його називають **співцем моря**, бо написав за своє життя близько 6000 картин про море

3.2 Робота з додатковою наочністю.

-Пропоную розглянути репродукцію картин І.К. Айвазовського «**Дев'ятий вал**». Це найвідоміша з його картин. (Фото)

Удивляючись у картину, спробуємо уявити почуття, що охоплювали її автора. Під час створення образу над штормовим океаном піднімається сонце. Високо здіймаються хвилі. Одну з цих хвиль – найвищу – називають «дев'ятим валом».

-Які кольори ви бачите на картині? (Колорит цієї картини містить широкую гаму відтінків жовтого, помаранчевого, рожевого кольорів у небі в поєднанні із зеленим, синім та фіолетовим у воді)

- На вашу думку, чи мають шанс урятуватися ці моряки? *(відповіді учнів)*

- А як про це повідомляє художник? *(відповіді учнів)*

(Море на картині синьо-зелене, навіть смарагдове, - це колір надії, спокою та порятунку, золотаво-рожеве небо уособлює прояснення, просвітлення, оптимізм. Ця картина є символом

невгасимої надії, мужності людини перед обличчям грізної стихії. Тому ми з вами сподіваємося, що ці мужні люди обов'язково знайдуть порятунк

-Розгляньте картину В. К. Айвазовського “Чорне море (фото)

- Діти, що ви бачите на картині?(непокоїний стан моря, грізні хвилі, сірувато-блакитне небо)

- Розгляньте картину В. К. Айвазовського “Місячна ніч. Купальня у Феодосії(фото)

- А що зображено на цій картині?(спокійне нічне море, освячене яскравим світлом повного місяця, пробивається крізь легкий серпанок хмар)

- Чи відрізняються ці дві картини? (так) - Який настрій моря автор зображував на картинах? (на першому море – грізне, схвильоване, страшне і бурхливе, та другому – спокійне, тихе, лагідне)

3.3 Перегляд відеоролику з мультфільму «Казка про царя Салтана»

Зображення моря можна побачити не лише в музеях та на художніх виставках, а й у театрі, де головною декорацією для вистави може бути морський пейзаж.

Для того щоб поставити в театрі, наприклад, оперу «Казка про царя Салтана», художнику-декоратору треба створити багато різних за настроєм морських краєвидів.

- Пропоную переглянути короткий відрізок мультфільму «Казка про царя Салтана», щоб побачити як красиво там зображується море. (відрізок мультфільму, де конкретно зображене море)

3.4. Робота з підручником.

- Діти відкрийте підручник на сторінці 23. Та розгляньте як художник *І. Білібін* зобразив ескізи декорацій до «Казки про царя Салтана». Скажіть якими кольорами зображено море? (синім, зеленим, білим)

-Зверніть увагу на те, що воду в морі можна намалювати невеличкими хвиль ками або плямами синього, блакитного, зеленого, фіолетового та білого кольорів.

- А тепер подумайте чому вода виглядатиме несправжньою, якщо намалювати її одним кольором?(тому що справжня вода у морі переливається різними відтінками і кольорами)

- Молодці! Дякую всім за ваші відповіді!

3.5 Музична пальчикова гра "В морі живе дельфін"

- Зараз виконаємо цікаву гру-фізкультхвилинку(відео)

- Діти, а давайте уявимо себе морем. Розкажіть яким би морем ви були? (відповіді дітей - бурхливим, лагідним, грізним)

4. Вступний інструктаж і практична самостійна діяльність учня.

4.1 Поетапне зображення композиції та пояснення вчителем.

- А зараз ви відчуєте себе справжніми художниками-мариністами, адже намалюєте не просто картину - намагатиметесь передати всю глибину вашого внутрішнього світу, настрою. Подумайте, яке море ви хочете зобразити: тихе чи бурхливе, тобто які почуття хочете передати: спокій чи хвилювання.

- Тоді пропоную не гаяти часу та створити свій власний шедевр!

-Але для того, щоб намалювати море спочатку згадаємо правила безпечної роботи з фарбами:

1.Пензликом не розмахуємо, щоб не забруднити того, хто сидить поруч. 2.Фарби змішувати на палітрі.

3.По закінченні роботи кисті слід добре помити, витерти і поставити в склянку ворсом вгору для збереження структури ворсу.

4.Після роботи палітру, баночку і кисті добре промиваємо й витираємо сухою серветкою.

- Тепер можемо приступати до роботи.

Послідовність виконання роботи

1) Промальовуємо простим олівцем лінію горизонту. Можна уявити, що ми бачимо море з палуби корабля: безкраї водні простори, одинокий острів удалині або скелястий берег. Якщо ж ви споглядаєте море із суходолу, то, мабуть, помітите невеликий вітрильник чи піратський корабель, інший берег. Не забудьте про небо: воно чисте або ж захмарене.

2) Продумуємо композицію та зображуємо олівцем її елементи (острів, берег, вітрильник, корабель, птахи, сонце, хмари тощо).

3) Малюємо фарбами. Не варто забувати про те, в якому ж стані перебуває зображуване нами море: спокійне чи бурхливе – від цього залежить вибір гами споріднених кольорів.

4.2 Практична робота учнів.

(Звучить шум моря)

4.2.1. Індивідуальна допомога окремим учням.

- Якщо в когось виникли труднощі, або є питання, підніміть руку і я підійду.

4.3. Оцінювання, коментування та виставка найкращих робіт учнів.

- Ну що, бачу більшість справились! Тому підніміть вашу роботу вгору та продемонструйте її мені та вашим однокласникам. Які ж гарні малюнки у вас вийшли! Кожен по особливому чудовий.

- Хто справився із завданням повністю, приклав максимум зусиль і був творчим

- отримає наклейку «Сонечко», хто трохи недопрацював, але робота охайна – «Сонечко із хмаркою», а хто не встиг і працював не активно – хмарку. Учні із наклейками «Сонечко» вийдіть, будь ласка, до дошки та продемонструйте свої роботи всьому класові. Ваші роботи – найкращі. Я бажаю, що у вашому власному «морі» завжди сяяло усміхнене сонечко, а хмарна непогода хай відступає!

- Чия робота не опинилась сьогодні найкращою, не засмучуйтеся. І на наступний раз більше старайтесь, я Впевнена, що у вас все вийде.

- Я бачила які ви всі старанні були, тому кожен з вас отримує медаль «Заслужений художник-мариніст 3-Д класу». Хай ця медаль нагадує вам наш сьогоднішній урок і надихає на нові звершення.

5. Підсумок уроку.

5.1. Підсумкова бесіда.

- Отже, діти, якою була тема нашого сьогоднішнього уроку? (**Море хвилюється раз, море хвилюється два, продовжуються дива**)

- Яку казку ми сьогодні пригадали? ((Казка про царя Салтана))

- Якими кольорами зазвичай зображують море? (ХОЛОДНИМИ синій, фіолетовий, зелений).
- Хто такі мариністи? (художники, які зображують море)
- Яка найвідоміша картина І.К. Айвазовського? («Дев'ятий вал»)
- Чи вдалося вам втілити свій задум на аркуші паперу?(відповіді дітей)
- Що виявилось важким для вас?(відповіді дітей)

5.2. Прибирання робочих місць.

- Приберіть, будь ласка, свої робочі місця!

5.3. Домашнє завдання.

- Пропоную на домашнє завдання переглянути мультфільм «Казка про царя Салтана». А хто не встиг, або хоче допрацювати, завершивши свою роботу вдома та продемонструвавши її своїй вчительці, отримаєте наклейку, на яку справедливо заслуговуєте.

Ви всі молодці! До побачення!

Тема. Петриківський розпис. Композиція «Казкова квітка Петриківки!»

Мета: розширити знання учнів про види декоративно-ужиткового мистецтва, ознайомити учнів з роботами відомих народних майстрів та деякими видами мазків, як «гребінчик», «зернятко» та «перехідний мазок», удосконалювати навички створення нескладних композицій. Розвивати образне, творче мислення, художній смак, фантазію та уміння створювати візерунки з елементів петриківського розпису. Виховувати інтерес та любов до народного мистецтва.

Обладнання: для учнів: альбом-посібник «Образотворче мистецтво. 4 клас» С. К. Трач, простий олівець, гумка, пензлики, гуаш, стакан для води, серветки.

для вчителя: презентація, альбом-посібник «Образотворче мистецтво. 4 клас» С. К. Трач, репродукції картин.

Тип уроку: комбінований урок.

Клас: 4

Терміни на слайдах: декоративно-ужиткове мистецтво, декоративний розпис.

Хід уроку:

1. Організація класу до уроку.

1.1. Створення сприятливого психологічного комфорту.

- Доброго дня, учні. Але спочатку заплющте очі і під звуки природи відпочиньте, підготуйте себе до роботи на уроці. Перед вами простягається уквітчана галявина. Вона майорить різними кольорами, але на ній ростуть не справжні квіти, а чарівні.

1.2. Перевірка готовності учнів до уроку.

- Молодці. Розплющте очі і перевірте чи у вас є все необхідне. Вам сьогодні на уроці потрібно мати: альбом-посібник «Образотворче мистецтво. 4 клас» С. К. Трач, пензлики, простий олівець, гумку, фарби гуаш, стакан для води і серветки для рук, якщо хтось забруднить їх. (Усе готується на перерві)

2. Актуалізація опорних знань учнів.

2.1. Вступна бесіда.

- Для того, щоб дізнатися що за чарівні квіти ростуть на галявині потрібно згадати що таке декоративно-ужиткове мистецтво.
- Правильно, декоративно-ужиткове мистецтво — це мистецтво виготовлення і художнього оформлення виробів побутового призначення.

- Які предмети декоративно-ужиткового мистецтва є у вас вдома, у ваших бабусь? Наприклад, я вдома маю декілька вишиванок і один старий килим. (У моєї бабусі є розмальований посуд, також в неї є дерев'яні писанки)
- Чому ви вважаєте ці предмети творами декоративно-ужиткового мистецтва? (Тому що малюнки прикрашають речі, які ми використовуємо в побуті)
- Молодці, всі відповідали вірно.

2.2. *Створення проблемної ситуації.*

- Ми на минулому уроці говорили про петриківський розпис. Розгадайте ребус і дізнайтеся, що ми будемо малювати в цій техніці.

Додаток №1

- Так, відгадкою ребусу є слово «квіти». Тому ви, напевно, вже здогадалися чому саме чарівні квіти ростуть на галявині? Чому вони чарівні? (Тому що вони намальовані у техніці петриківський розпис)

2.3. *Оголошення теми і мети уроку і мотивація навчальної діяльності.*

- Сьогодні у нас досить серйозний урок: ми дізнаємося більше про техніку петриківського розпису. Також ми станемо майстрами, які володіють художнім смаком, творчим мисленням і фантазією, і намалюємо декоративну композицію із рослинними мотивами.

3. Вивчення нового матеріалу.

3.1. *Розповідь вчителя з елементами бесіди.*

- Ми будемо малювати сьогодні у новій для нас техніці. Декоративний розпис – це не лише оздоба житла, а й особливий символічний код українського мистецтва, в його основі лежить любов до рідної землі, людей. У цьому виді декоративно-ужиткового мистецтва найповніше втілені естетичні уявлення, ключові цінності й художня культура української нації.
- Хтось знає чому цей вид розпису називають саме петриківським? (Не знаємо)
- Про це ми дізнаємося прослухавши цікаву легенду.

Легенда про петриківський розпис

На берегах мальовничої річки Чаплинки розкинулося село. В ньому жила велика трудолюбива родина, але дуже бідна. Якось навесні вся родина поїхала на ярмарок. Старшу дочку Оксану залишили вдома. Впоравшись з домашніми справами, дівчина побачила чисто побілену стіну. Дочка згадала батьків і вирішила зробити щось дуже гарне. Вона зробила фарби: зелену – із листя папоротника, жовту – з відвару польових трав, червону – з відвару буряка. Щоб фарби стали кращими, вона розвела їх з жовтком. Дівчина вирізала рогозину для малювання. І сталося диво. На стіні враз розцвіли польові квіти, зачервоніли мальви, кетяги калини, спалахнули жовтим цвітом соняхи. Через ці дивовижні

малюнки село стало відомим. Село це називалося Петриківка. Тому й малюнки стали називати петриківськими. Ось так з'явився петриківський розпис.

- З чого Оксана зробила фарби? (Оксана зробила фарби із різних відварів овочів та листя рослин)
- Яку фарбу дівчина зробила з листя папоротника? (Зелену фарбу) А з відвару польових трав? (З відвару польових трав – жовту) Яку фарбу Оксана зробила з відвару буряка? (З відвару буряка Оксана зробила червону фарбу)
- Оскільки ми будемо малювати квіти. Нам потрібно дізнатися, що символізують петриківські квіти.
- Це символ пишності природи, її розкішного цвітіння, щедрості плодів. Щоб наголосити на цьому, майстри вдаються до фантастичних перебільшень та перетворень квітів. Секрет їхнього розпису багато в чому залежить від саморобних пензлів.
- Перегляньмо відео про унікальність цього розпису.

3.2. *Перегляд відео про петриківський розпис.*

<https://www.youtube.com/watch?v=y5ZBk8ydhmg>

Додаток №2

- Що цікавого та нового про петриківський розпис ви дізналися із відео? (Про те, що кожного року оновлювали малюнки на будинках....)
- А чим в давнину малювали цей розпис? (Малювали розпис пальцями, очеретяними паличками, пензликами із вистриженої котячої шерсті)
- Чи довговічними були малюнки на домівках в давнину? (Ні, мешканці кожного року оновлювали розписи)
- Куди занесено петриківський розпис? (Петриківський розпис занесено до Списку культурної спадщини людства ЮНЕСКО)
- Молодці.

3.3. *Робота з додатковою наочністю.*

- Погляньте на слайд. Автором цієї картини є Тетяна Пата. Її твори надзвичайно красиві та життєрадісні.

Додаток №3

- Що зображено на картині? (На картині намальована калина та пташка)
- Так , правильно, ця картина має назву «Зозуля на калині». Зверніть увагу які кольори використовує художник? (Художник використовує теплі і холодні кольори – червоний, жовтий, зелений)
- Наступна картина Марії Кравець під назвою «Степове літо». Характерною особливістю традиційної композиції Петриківки – розташування в центрі трьох великих квіток, а з боків менші за розміром квіточки та пуп'янки.

Додаток №4

- Які кольори переважають на картині? (На картині переважають червоні, жовті, оранжеві та зелені кольори)
- Квіти є декоративними чи реальними? (Квіти є декоративними) Як ви це визначили? (Автор намалював квіти за власною фантазією, тому вони не виглядають реальними)
- Ця картина називається «Квітучий край». Автором цієї картини є Валентина Дека. Що намальовано на ній? (На ній намальовані квіти, жар-птиця та метелики)

Додаток №5

- Що розташовано посередині картини? (Посередині картини розташована велика червона квітка і жар-птиця)
- Молодці.

3.4. *Робота з підручником, альбомом-посібником.*

- Розгорніть свої альбоми на сторінці 19. Погляньте на картину Юлії Поробей «Квіти». Що на картині привертає вашу увагу найперше? (Мою увагу привертають три великі квітки)

Додаток №6

- Які кольори художник використовує? (Художник використовує червоний колір, фіолетовий, оранжевий і зелений)
- Наступна картина також має назву «Квіти». Які тут переважають кольори? (На цій картині переважають зелений та червоний кольори)

Додаток №7

- Молодці.

3.5. *Розповідь вчителя про види мазків петриківського розпису.*

- Як і багато років тому і тепер, всі декоративні композиції, створені у Петриківці, мають спільну основу – однакові елементи «гребінчик», «зернятко», та «перехідний мазок». Прослухайте та перегляньте відео про те, як виконується кожен елемент.
- «Зернятко» - це простий мазок, форма якого залежить від форми пензлика. Він є одним з основних елементів петриківського розпису. Наносяться «зернятка» круглим пензлем, що при намочуванні у фарбу збирається на кінчику в голочку.
- Перегляньте відео як правильно виконувати цей мазок.

<https://www.youtube.com/watch?v=j9LJN2DlTck> (фрагмент відео)

Додаток №8

- «Гребінчик» - це мазок, який починається з потовщення. Його роблять натиском пензля і закінчують тоненьким вусиком. Покладені кілька таких мазків нагадують гребінець.

Додаток №9

- «Перехідний мазок» накладається одним пензлем, але двома фарбами. Спочатку пензель вмочують в одну фарбу (наприклад, у червону), а потім в другу (наприклад, у жовту). Такий мазок утворює витончені переходи від одного кольору до іншого.
- Ми зараз переглянемо відео, де народна майстриня демонструє виконання «перехідного мазку»

<https://www.youtube.com/watch?v=NtIXkO5xN7E> (фрагмент відео)

Додаток №10

4. Вступний інструктаж і практична самостійна діяльність учнів.

4.1. Підготовчі вправи.

- Для роботи нам потрібні пензлики, простий олівець, гумка, фарби гуаш, стакан для води і серветки для рук, якщо хтось забруднить їх. Але спочатку потрібно повторити правила роботи з фарбами:
- 1)Перед початком роботи необхідно підготувати робоче місце: розкласти фарби, папір. Для роботи з фарбами налити воду у стаканчик.
 - 2)При роботі слід сидіти вільно і прямо. Не горбитись.
 - 3)При роботі з фарбами слід уникати їх попадання в очі, до рота, у ніс.
 - 4)Не забруднювати обличчя, одяг.
 - 5)Не можна пробувати фарби на смак.
 - 6)Протягом уроку необхідно стежити за чистотою рук і робочого столу.
 - 7)Після закінчення роботи прибрати приналежності на місце і вимити руки.
- Молодці, дотримуйтеся цих правил під час роботи. Спробуємо створити декілька мазків різних видів.
 - Кладемо аркуш білого паперу горизонтально і тренуємося малювати мазки петриківського розпису.
 - Перший рядок малюємо «зернятко». Для цього можна використовувати фарбу будь-якого кольору. Починаємо в лівому кінці аркуша. Корпусом пензлика натискаємо і створюємо форму краплі. Потрібно старатися робити «зернятка» однакового розміру і на однаковій відстані, щоб

композиція мала гарний вигляд. Повторюємо мазок в рядок до правого кінця аркушу.

- Молодці, опускаймося нижче і паралельно рядку із «зернятками» малюємо рядок «гребінчиків». Цей мазок ми починаємо із потовщення, натискаємо на початку сильніше, потім закінчуємо тоненьким вусиком, який виконуємо легким дотиком пензля. Малюємо також рядок «гребінчиків».
- Останнім мазком буде «перехідний мазок». Він малюється так, як і «гребінчик». Спочатку пензель вмочують в одну фарбу, а потім тільки кінчик в іншу. Такий мазок утворює красиве поєднання кольорів і їхній ніжний перехід. Також починаємо з лівого краю аркуша малювати рядок «перехідних мазків».

4.2. *Поетапне зображення композиції вчителем з поясненням.*

- Молодці, ми вже готові створювати власну композицію у техніці петриківського розпису.
- Діти відкладіть аркуші паперу на яких малювали перед цим. Розгорніть альбом і уважно слідкуйте за послідовністю виготовлення композиції.

Додаток №11

- Покладіть свій альбом на стіл вертикально і почнімо роботу. Спочатку ми простим олівцем намічаймо стебла квітки та великі квіти-цибульки. Цибулькою називають зображення квітки збоку, що подібне до розрізаної навпіл цибулини. В мене на малюнку три квітки, ви можете збільшити їх кількість і розміщувати зовсім по-іншому.
- Далі ми позначаємо листя і маленькі квіти-розетки – це круглі чи овальні квіти. Старайтеся заповнити композицію різними елементами, щоб вона була багатою на деталі.
- Тепер ми можемо зобразити декоративні пелюстки на наших квітах-цибульках. Ці пелюстки ми потім зафарбуємо різними видами мазків.
- Наступним кроком буде вибір кольорів. Я обрала теплі кольори: червоний, жовтий і трішки оранжевого. Для листя я обрала темно-зелений, світло-зелений і жовтий колір. Після того як обрали кольори розмальовуємо декоративні квіти і листя різними видами мазків, які ми тренувалися малювати. Я розмалювала деякі листки квітки «перехідним мазком». Спочатку я вмочила в світло-зелену фарбу пензлик, а на кінчик нанесла темно-зелену, так в мене утворився листок із двох кольорів, які ніжно поєднуються і переходять із світлого в темний. Ви також можете розмалювати пелюстки квітів-цибульок «перехідним мазком», поєднуючи червоний з оранжевим чи жовтим кольором. Все наша композиція з квітів у техніці петриківського розпису готова.
- Малюючи композицію будьте уважними, і не забувайте правила роботи з фарбами.

4.3. *Практична робота учнів.*

4.3.1. *Фізкультхвилинка*

4.3.2. *Індивідуальна допомога окремим учням.*

- Діти, кому не вдається правильно намалювати або розмалювати, піднесіть руку, я допоможу вам. І ми виправимо помилки.

4.4. *Оцінювання, коментування та виставка найкращих робіт учнів.*

- Молодці, всі справилися із нашим сьогоднішнім завданням. Тому зараз ті, хто вже намалював малюнок піднесіть його і покажіть іншим. Найкращі роботи отримають смайлик, який показує клас, а інші - усміхнений.
- Смайлик, який показує клас отримають, тому що їх роботи виконані акуратно. Також елементи композиції розміщені вірно і не виходять за межі аркушу, фарби підібрані красиво. У своїх роботах виявили креативність та уяву.
- Смайлик, який посміхається отримують, тому що деякі фарби змішалися, аркуш недостатньо заповнений елементами композиції. Ваші малюнки також красиві, тільки на наступному уроці старайтеся малювати більш акуратніше.

5. Підсумок уроку.

5.1. *Підсумкова бесіда.*

- Молодці, ви всі активно працювали сьогодні, але підведемо підсумки уроку граючи у гру «Продовж речення»

5.1.1. *Гра «Продовж речення».*

- Ви повинні продовжити речення. Тож почнемо:
- Тема сьогоднішнього уроку ... (Петриківський розпис. Композиція «Казкова квітка Петриківки!»)
- Традиційну композицію в петриківському розписі створюють на основі таких кольорів ... (На основі теплих кольорів: червоного, жовтого та оранжевого)
- Я запам'ятала такі види мазків ... (Я запам'ятала такі види мазків: «гребінчик», «зернятко», «перехідний мазок»)

5.2. *Прибирання робочих місць.*

- Молодці, наш урок підходить до завершення, тому ви зараз усе прибираєте, виливаєте воду із стаканчика, миєте пензлі і витираєте руки.

5.3. *Домашнє завдання.*

- Ті, хто не завершив свої композиції, закінчать вдома.
- До побачення, діти. Гарного дня.

Додатки:

Додаток №1

Додаток №2

Посилання на відео:

<https://www.youtube.com/watch?v=y5ZBk8ydhmg>

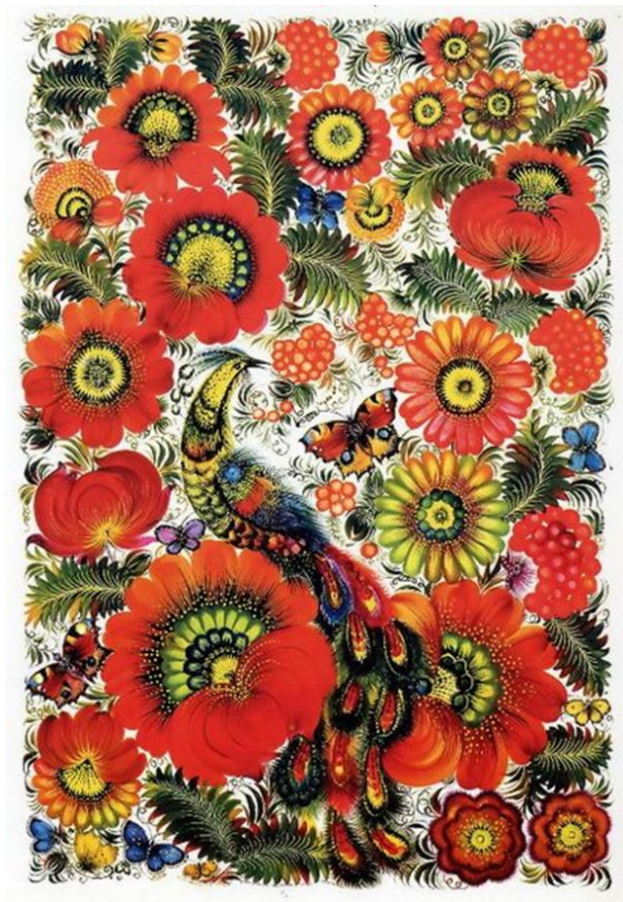
Додаток №3

Додаток №4

Додаток №5

Додаток №6

Ю. Поробей. «Квіти»

Додаток №7

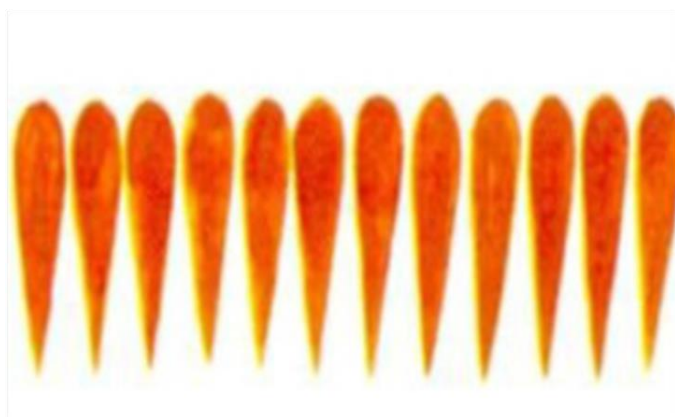

М. Яненко. «Квіти»

Додаток №8

Додаток №9

Додаток №10

Додаток №11

